

Gimnazija Murska Sobota

Pripovedne perspektive v romanih *To noč sem jo videl in Severni sij* Draga Jančarja

Književnost

Raziskovalna naloga

Avtorica: Sara Novak Volmut

Mentor: Drago Meglič, prof. slov.

Murska Sobota, 2023/24

KAZALO VSEBINE

POVZETEK NALOGE	5
1 UVOD	6
1.1 Hipoteze in cilji	6
1.2 Metodologija dela.....	6
2 TEORETIČNO IZHODIŠČE	7
2.1 Drago Jančar, življenje in delo	7
2.2 Umestitev obeh romanov v literarno smer	8
2.3 Povzetek dogajanja.....	9
2.3.1 Povzetek romana <i>To noč sem jo videl</i>	9
2.3.2 Povzetek romana <i>Severni sij</i>	18
2.4 Pripovedovalec	22
2.5 Tipologija pripovedovalca.....	25
2.5.1 Vsevedni (avktorialni) pripovedovalec	27
2.5.2 Personalni pripovedovalec	27
2.5.3 Prvoosebni pripovedovalec	27
2.5.4 Drugoosebni pripovedovalec.....	28
2.5.5 Tretjeosebni pripovedovalec	28
2.5.6 Zanesljivi in nezanesljivi pripovedovalec	28
2.5.7 Avtorski in brezosebni pripovedovalec	28
2.5.8 Umetni ali fiktivni pripovedovalec	29
2.5.9 Virtualni pripovedovalec.....	29
3 GLAVNI DEL	29
3.1 <i>To noč sem jo videl</i>	29
3.1.1 Stevo.....	30
3.1.2 Veronikina mati.....	30
3.1.3 Zdravnik Horst	31

3.1.4 Gospodinja Joži	31
3.1.5 Jeranek.....	31
3.2 <i>Severni sij</i>	32
3.2.1 Tretjeosebni (vsevedni) pripovedovalec	32
3.2.2 Prvoosebni pripovedovalec	32
3.2.3 Brezosebni pripovedovalec	33
3.2.4 Pripovedovanje drugih	33
3.2.5 Biblični pripovedovalec	33
3.3 Primerjalni del	34
3.3.1 Primerjava pripovedne strukture med romanoma in tipov pripovedovalca	34
3.3.2 Vloga polifonije pripovednih struktur v obravnavanih romanih.....	35
3.3.3 Primerjava pripovedovalčeve vpetosti v dogajanje.....	35
3.4 Razpravljalni del	37
3.4.1 Pripovedovalec v delih Draga Jančarja	37
3.4.1 Razprava o odnosu pripovedovalcev do povedanega	38
4 SKLEPI	40
5 DRUŽBENA ODGOVORNOST	42
6 VIRI IN LITERATURA	44

Zahvala

Za spodbudo in koristne nasvete pri pisanju raziskovalne naloge bi se rada zahvalila profesorju Dragu Megliču.

POVZETEK NALOGE

Raziskovalna naloga obravnava romana Draga Jančarja *To noč sem jo videl* in *Severni sij*, ki ju zaznamuje in družijo pluralizem pripovednih struktur. Namen raziskovalne naloge je bil raziskati pripovedni strukturi in tipologije pripovedovalcev izhodiščnih romanov ter jih medsebojno primerjati.

V uvodnem delu so predstavljene hipoteze raziskovalne naloge in metode, ki smo jih pri raziskovanju uporabili. Nadaljnje teoretično izhodišče zajema povzetka izhodiščnih romanov in splošno teorijo o pripovedovalcu, iz katere smo izhajali v glavnem delu; posamezne literarne osebe smo z utemeljitvami opredelili kot določeno tipologijo pripovedovalca, jih med seboj primerjali in ugotavljali, kakšno vlogo ima v obravnavanih romanih pripovedna polifonija.

Zaključujemo, da so tipologije pripovedovalcev povezane z njihovo vpetostjo v literarno dogajanje in da njihova raznolikost vpliva na nazorsko širino romana, od katere sta odvisni tudi bralčeva percepcija in interpretacija literarnega dela.

1 UVOD

1.1 Hipoteze in cilji

Hipoteza 1: Pluralnost pripovednih perspektiv znotraj enega literarnega dela oblikuje več samostojnih, a soodvisnih nazorskih svetov, ki ustvarijo celoto.

Hipoteza 2: Pripovedovalci v romanu *Severni sij*, z izjemo Erdmana, do povedanega ustvarijo večjo distanco in objektivnost kot pripovedovalci v romanu *To noč sem jo videl*.

Hipoteza 3: V romanu *To noč sem jo videl* je emotivno in tematsko izhodišče vseh pripovedovalcev enako, roman *Severni sij* pa se emotivno in tematsko širi.

Hipoteza 4: Pripovedujoči jaz personalnega pripovedovalca se v romanu *To noč sem jo videl* v nasprotju z romanom *Severni sij* razlikuje od doživljajočega.

Hipoteza 5: Na perspektivo pripovedovalcev vplivajo njihove močna vpletenost v dogajanje in povezave z osrednjimi liki, njihov odnos pa se izraža tudi v prevladujočem načinu ubeseditve (slogovnem postopku).

Hipoteza 6: Zaradi različnosti pripovednih perspektiv oba romana zaznamuje odprt konec.

Pri raziskovanju smo si, izhajajoč iz izhodiščnih romanov *To noč sem jo videl* in *Severni sij*, postavili hipoteze, s katerimi pripovedovalca predpostavljamo kot akterja obravnavanih romanov. V obeh izhodiščnih romanih Draga Jančarja je namreč osrednja romaneskna pripoved posredovana iz zornega kota različnih pripovedovalcev, zato bomo z nalogo analizirali pripovedovalce in določili njihovo vrsto, hkrati pa poskušali ugotoviti, kako njihova vloga vpliva na dogajanje. Pripovedni perspektivi v obeh romanih bomo medsebojno primerjali in poskušali pojasniti njun učinek na romaneskno celoto.

1.2 Metodologija dela

Pri raziskovalni nalogi smo uporabili teoretične raziskovalne postopke, predvsem metodo preučevanja pisnih virov (tj. izhodiščnih romanov *To noč sem jo videl*, *Severni sij* ter ostale literature) in spletnih virov.

Izbrana romana smo pred pisanjem raziskovalne naloge najprej prebrali in se seznanili z njuno vsebino, nato pa s pomočjo poiskanih pisnih virov, literature in spletnih virov oblikovali teoretično izhodišče. To zajema podatke, potrebne za nadaljnje razumevanje in obravnavo naloge.

V glavnem delu smo se, izhajajoč iz spoznanj iz teoretičnega izhodišča, lotili analize pripovednih struktur literarnih oseb izhodiščnih romanov in njihove tipologije z metodo literarne interpretacije utemeljili in konkretizirali. Najprej smo za vsak roman posebej določili vlogo in pomen posameznega pripovedovalca, z metodo primerjave romanov pa smo med pripovedovalci obeh izhodiščnih romanov poiskali podobnosti in razlike.

Svoje ugotovitve smo strnili in povzeli s sklepi ter tako ovrednotili še zastavljene hipoteze.

2 TEORETIČNO IZHODIŠČE

2.1 Drago Jančar, življenje in delo

Pisatelj, dramatik in esejist Drago Jančar, rojen 13. aprila 1948 v Mariboru, je eden najbolj uveljavljenih in prevajanih sodobnih slovenskih avtorjev. Obiskoval je srednjo kemijsko šolo v Rušah, na nadaljnji stopnji pa je diplomiral na Višji pravni šoli Univerze v Mariboru. Od svojih študentskih let naprej je aktivno sodeloval pri različnih časopisih, glasilih in tednikih, kot so *Kateder*, *Večer*, *7 dni* in *Nova revija*. Zaradi domnevno sovražne propagande je moral odslužiti zaporno kazen, zatem pa ga je pot zanesla na služenje vojaškega roka v Srbijo. Po ponovni vrnitvi v Slovenijo je nekaj časa deloval kot svobodni književnik, nato pa še kot dramaturg, urednik pri Slovenski matici in kot gostujoči umetnik v tujini. V času, ko je bil predsednik slovenskega centra *PEN*, se je zavzemal za demokratizacijo Slovenije in njeno osamosvojitve, med vojno na ozemlju nekdanje Jugoslavije pa na mednarodnih pisateljskih forumih za mir. Izvoljen je bil za člana razreda za umetnost SAZU (Drago Jančar, 2013, odst. 1).

Za Jančarjeva dela, ki tematsko obravnavajo predvsem temeljna bivanjska vprašanja, prepletena z mehanizmi zgodovine, je značilna modernistična pripovedna tehnika s postmodernističnimi elementi (Drago Jančar, 2013, odst. 2). Med pomembnejša spadajo:

- romani: *Galjot* (1978), *Severni sij* (1983), *Zvenenje v glavi* (1999), *Katarina, pav in jezuit* (2000), *Graditelj* (2007), *Drevo brez imena* (2008), *To noč sem jo videl* (2010), *In ljubezen tudi* (2017), *Ob nastanku sveta* (2022);
- zbirke novel: *Smrt pri Mariji Snežni* (1985), *Pogled angela* (1992), *Človek, ki je pogledal v tolmun* (2004);
- drame: *Disident Arnož in njegovi* (1982), *Veliki briljantni valček* (1985), *Klementov padec* (1987), *Dedalus* (1988), *Zalezujoč Godota* (1989), *Niha ura tiha* (2008), *Halštat* (1995);

- knjige esejev: *Terra incognita* (1989), *Brioni* (2002), *Privlačnost praznine* (2002), *Duša Evrope* (2006).

Drago Jančar je za svoja dela prejel številne nagrade, med drugim dvakrat Sterijevo nagrado za najboljšo jugoslovansko dramo (nagrajeni sta bili drami *Veliki briljantni valček* in *Dedalus*) ter štirikrat nagrado kresnik za najboljši slovenski roman leta (nagrajeni so bili romani *Zvenenje v glavi*, *Katarina, pav in jezuit*, *To noč sem jo videl* ter *In ljubezen tudi*) (Drago Jančar, 2013, odst. 7). Roman *To noč sem jo videl* je bil nagrajen tudi v tujini; leta 2014 je prejel francosko nagrado za najboljšo tujo knjigo leta.

2.2 Umestitev obeh romanov v literarno smer

Drago Jančar spada v literarno obdobje slovenske književnosti po drugi svetovni vojni, natančneje v četrto in peto generacijo avtorjev, ki so delovali oziroma še delujejo po letu 1960. Izhodiščni roman *Severni sij* je izšel leta 1884, roman *To noč sem jo videl* pa leta 2010 (Drago Jančar, 2013). Uvrščamo ju v literarno strujo postmodernizem; gre za literarno smer, ki je sledila upadu modernizma in njegovih skrajnih, eksperimentalnih neoavantgardnih elementov. Za postmodernizem je značilna zlasti odmevnost romanov, dnevniške in spominske proze ter raznih spojev tega trojega, v njih pa so pisci, ki so podoživljali ali obujali čas druge svetovne vojne, javnosti razkrivali bivanjsko tematiko z motivi iskanja smisla posameznika v svetu in raziskovanja lastne identitete (Juvan, 1988, str. 49; Šebenik, 2021)¹. Razmišljali so o etičnih problemih junakov, postavljenih v čas pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej.

»Seveda pa se pojavljajo tudi širše družbeno aktualne teme: kako je človek na primer odvisen od slehernega družbenega sistema, kakšna tesnoba nastaja v njem, ko potem v nekem okolju biva in je določen od zunaj. To je v zvezi s temami in motivi. Pri vrstah in zvrsteh pa opazujemo izrazito svobodno polje ustvarjanja.« (Prešern, 2021)

V postmodernistični liriki je opazno izrazito svobodnejše polje ustvarjanja, saj v ospredje prideta svobodni verz ter poigravanje s pesniškimi sredstvi, v dramatiki pa opazujemo dramo absurda, eksistencialistično dramo in poetično dramo (Šebenik, 2021).

Teoretično izhodišče o literarnem obdobju postmodernizma je povzeto po naslednjih virih:

- Juvan, M. (1988). *Postmodernizem in »mlada slovenska proza«*. Pridobljeno 12. 2. 2023 s https://www.academia.edu/8110320/Postmodernizem_in_mlada_slovenska_proza_Postmodernism_and_Young_Slovene_Fiction
- Šebenik, Š. (11. 6. 2021). Književnost po 2. svetovni vojni [zvočni posnetek]. Pridobljeno 12. 2. 2024 s <https://prvi.rtv slo.si/podkast/prvi-na-maturi/173251147/174782693>

Književnost postmodernizma je nastajala v tesnem stiku s filozofijami, kot je na primer eksistencializem, ter idejami in ideologijami takratnega časa. V prozi v ospredje stopi nad besedilom suvereni subjekt – pripovedovalec. Ta deluje kot ustvarjalec lastnih pripovednih svetov in kot komentator življenja, ki parodira razne označevalne prakse in se z njimi poigrava (Prešern, 2021). Prav tako je značilno eksperimentiranje s pripovednimi strukturami, njihovo kombiniranje in uveljavljanje virtualnega tipa pripovedovalca.

2.3 Povzetek dogajanja

2.3.1 Povzetek romana *To noč sem jo videl*

Osrednja tema romana *To noč sem jo videl* je skrivnostno izginotje Veronike Zarnik, karizmatične, ekstravagantne in življenja željne žene izredno bogatega, uspešnega ter vplivnega podjetnika in kapitalista Lea Zarnika; izginotje, o katerem se izkaže, da je krivična posledica krize in duha zgodovinskega obdobja druge svetovne vojne.

Prvo poglavje

Pripoved o Veroniki začne Stevan Radovanović oziroma Stevo, konjeniški oficir jugoslovanske kraljeve vojske in Veronikin nekdanji ljubimec, ki je v času svoje pripovedi leta 1945 nastanjen v ujetniškem taborišču v Palmanovi v Italiji. Na zahtevo majorja Ilića je bila Stevanu leta 1937 dodeljena naloga, da ženo svojega prijatelja, visokega in odličnega gospoda Lea Zarnika, nauči jahanja, saj je v dar dobila konja. Nad svojo zadolžitvijo Stevan sprva ni bil navdušen, ker se mu je zdelo, da učenje jahanja razvajene in bogate mlade dame, kakor je pred srečanjem dojemal Veroniko, ni del služenja kralju in očetnjavi, za katerega se je specializiral na vojaški akademiji. Govorice o Veroniki k njegovemu mnenju niso kaj prida pripomogle. Zdelo se mu je drzna, saj naj bi se npr. sama, brez moževe vednosti, nekoč z vlakom odpeljala na kopanje na Sušak. Osupel je bil tudi nad dejstvom, da je bil njen hišni ljubljencek aligator in da se je z njim sprehajala po ljubljanski promenadi.

Ob začetku šolanja je med Stevom in Veroniko prišlo do manjšega nesoglasja, saj je Stevo z njo ravnal in jo poučeval, kot da bi bila eden izmed njegovih rekrutov. To Veroniki ni bilo po volji, njena ljubezen do živali in obsojanje vodenja konj v vojno pa je Steva razhudila, zato sta sodelovanje oba želela prekiniti. Njun odnos se je hitro spremenil ter prerasel v prijateljstvo, kasneje pa v za položaj obeh prepovedano ljubezen, s katero je Stevo prekršil oficirsko čast, čast o »ustreznem« ravnanju s poročeno žensko. Tako so se ure jahanja spremenile v

vsakodnevno druženje med ježo po okoliških travnikih in gozdovih ter pozornost množice vzbujajoča kosila v gostilni Pod kostanji, na katerih sta si zaupala tudi intimno; Stevo je pripovedoval o Jelici, dekletu, ki ga čaka doma v Srbiji, Veronika pa o svojem šolanju v Berlinu, ljubezni do hišnega ljubljenskega aligatorja, ki so ga na moševo zahtevo nagačili, in o občutku ujetosti v zakonu. Ko je za njuno razmerje izvedel Leo, je od majorja Ilića zahteval Stevovo premestitev, vendar je s tem nehote izgubil tudi Veroniko, ki se je odločila oditi z ljubimcem v majhno in zakotno stanovanje v srbsko mesto Vranje na bolgarski meji.

Vezi med Veroniko in Stevom so se po selitvi začele krhati; prvi konflikt se je zgodil že na zagrebški železniški postaji, ko je Stevo Veroniko opozoril na njeno za žensko nespodobno obnašanje, vrh njunih vse pogostejših sporov pa predstavlja Stevova klobuta, ki jo je Veroniki prisolil zaradi jeze nad njenim pohajkovanjem po ciganski mahali². Vendar so bili med padci v njuni zvezi tudi vzponi; uživala sta med skupnimi sprehodi ob reki Moravi in druženju s Stevovim tovarišem Čedom in njegovo ženo. Veronika se je naučila pesem *Oj, Moravo* in si čas krajšala z branjem knjig. Najbolj se je poistovetila s spevoigro o Koštani, zaprti ženski, ki je hrepenela po življenju. Ta spevoigra je bila najverjetneje simbolični odraz njenega počutja po selitvi in življenju s Stevom, še posebej po Stevovi kršitvi službe in disciplinski kazni, ki mu je odredila teden dni zapora, s tem pa tudi teden dni zapora za Veroniko, saj sama, brez Steva, ni smela stopiti na ulico.

Nepričakovano je bil Stevo ponovno premeščen, tokrat v Maribor, za to pa je bil zopet zaslužen Leo, ki je želel imeti Veroniko bliže sebi. Stevo in Veronika sta v Mariboru prebivala v spodobnem stanovanju, njun vsakdan pa so dopolnjevali obiski elitne družbe in Veronikine matere Josipine. Ta je vse pogosteje prinašala pripovedi o Leu in njegovem nakupu graščine na podgorskem posestvu. Stevo se je začel bolj in bolj zavedati, da Veronikin svet v slogu ekstravagantnosti, elegancije in visoke družbe ni združljiv z njegovim svetom vojske in umazanega urjenja, kar se je potrdilo z Veronikino vrnitvijo k možu, h kateri jo je že dolgo spodbujala njena mati, in Veronikino selitvijo na Leovo podgorsko graščino. Po razhodu je Stevo Veroniki napisal nekaj pisem, vendar odgovora ni dobil, kot izvemo iz pripovedovanja grajske gospodinje Joži, zaradi Veronikine namerne ignorance Stevovih pisem z željo, da ne bi obujala preteklih čustev.

² Izraz v delih arabskega sveta in na Balkanu označuje okrožje, četrto oziroma sosesko, ki jo v neposredni bližini prostora večinskega naroda zaseda manjšinski narod.

Drugo poglavje

V drugem poglavju vlogo pripovedovalca prevzame Veronikina ostarela mati Josipina, ki ob vseh doživetih dogodkih in izgubi hčere uteho išče v življenju v preteklosti, v obdobju pred Veronikinim rojstvom, ko je kot mlada in življenja polna ženska z možem Petrom živela v vili ob morju na Reki na Hrvaškem. K njeni zmedenosti veliko pripomore tudi bolezen, saj njo in njen spomin vedno bolj načenja demenca.

Gospa Josipina leta po vojni preživlja v majhnem in skromnem stanovanju v ljubljanskem predmestju, kamor so jo po vojni in zaplenitvi graščine, ko se je že začela pojavljati bolezen, preselili Leov brat Filip in zaposleni na podgorski graščini. Tam je skupaj z Leom in Veroniko med vojno tudi prebivala. Zavedanje, da svoje hčere najverjetneje nikoli več ne bo videla, v njej vzbuja občutek krivde za njeno izginotje, saj je bila ona tista, ki je Veroniko spodbujala, naj Steva zapusti in se vrne k možu, kar je ta naposled tudi storila, potem pa skupaj z njim nesrečno izginila neznano kam. Gospa Josipina zato dneve preživlja sede ob oknu in čaka, da bodo njeni upi obrodili sadove in bo v množici glav, ki hitijo pod oknom na ulici, končno zagledala znana obraza Veronike in Lea, tako kot je nekega dne med povorko na dan maršalovega govora zagledala postavo Jeranka, delavca s podgorske graščine. Gospo Josipino v stanovanju pogosto obiskuje Filip, ki ji nosi hrano in jo bodri, informacij o njeni hčeri pa ji vendarle ne more dati. Tudi Filip si prizadeva, da bi izginotju Veronike in brata Lea prišel do dna, zato gospe Josipini nekega dne prinese novico, da je nemškemu zdravniku Horstu, med vojno stalnemu obiskovalcu podgorske graščine, poslal pismo, s katerim bo morebiti pridobil podatke o izginotju zakoncev Zarnik.

Med čakanjem na Veroniko se gospa Josipina z listanjem po albumih in pogovori s pokojnim možem izgublja v preteklosti. Spominja se svoje mladosti, ko so jo vsi klicali »bjonda« in je v *Kavarni Evropa* na Reki plesala s Petrom, najbolj pa ji v spominu odzvanja pesem *La mula de Parenzo*, pesem o v ljubezni iskrenem dekletu s črnimi lasmi, o kateri je pripovedovala mali Veroniki. Spominja se Veronike, radovednega in znanja željnega dekleta z zanimanjem za šport, glasbo, umetnost, konje, ples in pilotiranje ter njenega srečnega zakona z Leom, preden jo je s Stevom popihala v Srbijo; svoje Veronike, ki je bila prva ženska v Jugoslaviji z vozniškim izpitom in izpitom za pilotiranje letala. Taista Veronika, ki v albumu na fotografiji vsa srečna stoji pred *Kafano Europa* zraven Steva nekje v Srbiji, pa je zdaj izginila. Sprašuje se, kaj bi na Veronikin pobeg z ljubimcem rekel Peter, v pogovoru z njim pa nenehno ponavlja, da če Veronike ne bi sama spodbujala k vrnitvi k možu in bi ta ostala s Stevom, se ji nič ne bi zgodilo in bi bila zdaj pri njej. Spominja se Veronikinega življenja v Mariboru in naposled tudi

pestrega dogajanja na podgorski graščini, kjer sta se Leo in Veronika simbolno znova poročila in od koder so ju mrzle zimske noči januarja leta 1944 po hrupnem obisku tudi odpeljali. Po tem dogodku je v graščini ostala sama z grajsko gospodinjo Joži, vse dokler ji Filip ni poiskal stanovanja, v katerem v času svoje pripovedi prebiva vsa obupana in osamljena z otožno mislijo, da je vse lepo minilo. Pri življenju jo ohranja spodbuda, da se je Veronika morda vrnila k Stevu in z njim srečno prebiva v Mariboru ali pa da sta z Leom zatočišče poiskala v Švici in se ji bosta vsak hip oglasila ter jo obiskala. Največ upa pa predstavlja čakanje odgovora na Filipovo pismo.

Tretje poglavje

O Veroniki v tretjem poglavju pripoveduje nemški vojaški zdravnik Horst Hubmayer. Po vojni živi nekje v Avstriji, tam pa mu vsakodnevna opravila in kuhanje dopolnjujejo sprehodi po parku. Nekega avgustovskega jutra, ko pride s svojega rutinskega sprehoda, ga v poštnem nabiralniku pričaka pismo, v katerem ga neznani človek po imenu Franc Gorisek sprašuje, ali ima morda kakšne podatke o med vojno izginulih zakoncih Veroniki Zarnik in njenem možu Leu. Horst domneva, da je pošiljatelj najbrž sorodnik Zarnikovih in da želi zaradi povojnih razmer ostati anonimen, ker navezuje stik z nekdanjim nemškim oficirjem.

Horst je zakonca Zarnik spoznal kmalu po svojem prihodu na Kranjsko, kamor so ga poslali zaradi poškodbe podkolenske tetive na fronti v pridneprskih močvarah. Takrat je začel z delom v kranjski bolnišnici, kjer je najprej spoznal Veroniko, nežno in sočutno mlado damo, ki je lahko postala žalostna že ob pogledu na povoženo žabo, kar ga je kasneje pri njej tako prevzelo. Veronika je ravno v času njegovega dežurstva v bolnišnico pripeljala bolno Pepco, zaročenko podgorskega delavca Jeranka. Kmalu zatem je spoznal še njenega moža in zaposlene na podgorski graščini, kamor sta ga Leo in Veronika iz hvaležnosti za pomoč gostoljubno povabila. Horst ni bil edini obiskovalec Zarnikovega gradu; tu so se zbirali ljubljanski umetniki, pesniki in mlade dame, ki so na družabnih večerih uživali ob melodijah pianista Vita. Leo je na gradu zaradi posla gostil tudi mnoge podjetnike in celo nemške oficirje, ki so mu prišli prav za razne usluge, dovolilnice, delovna potovanja in ostale zadeve za nemoteno delovanje njegovega podjetja. Horst je veliko uslug na Veronikino prošnjo naredil tudi Jeranku; tega je namreč skupaj z drugimi mladimi fanti zaprl gestapo zaradi suma, da sodeluje s partizani. Ker sta bila Zarnikova uverjena v njegovo lojalnost, sta jamčila za njegovo nedolžnost – to se kasneje izkaže za napačno – in Horsta prosila, naj jima pomaga, da bi Jeranka osvobodili. Horst je njuni prošnji kljub strahu za lastno varnost tudi ustregel in pred nevarnim ter srh vzbujajočim gestapovskim

oficirjem Wallnerjem jamčil za Jerankovo nedolžnost in na veselje vseh dosegel njegovo izpustitev.

Kljub temu da je želel Horst na pismo pozabiti in ga je celo raztrgal ter vrgel proč, mu vsebina ni dala miru, zato ga je ponovno sestavil in še enkrat prebral. Zapis pošiljatelja, ki domneva, da so njegovi obiski v nemški vojaški uniformi vzbudili pozornost in spodbudili partizane na misel o Zarnikovem sodelovanju z okupatorjem, ga je začelo zbadati v prsih in ga podžigati vedno močnejši občutki krivde, jeze ter bremena odgovornosti za smrt, ki je skoraj zagotovo doletela Zarnikova.

Zaradi pisma začne Horst razmišljati o njuni usodi; meni, da so imeli partizani med osebjem na podgorski graščini zagotovo svoje ljudi, ki so izdajali podatke o gostih, hkrati pa se spomni, da Leo ni imel stikov samo z Nemci, ampak tudi s partizani, ljudmi iz gozda oziroma goščarji, kot so jih imenovali domačini, saj jih je oskrboval s hrano, pijačo in jim celo priskrbel tiskarski stroj. Sprašuje se, zakaj so morali zaradi nelegalnih poslov njenega moža odpeljati tudi njo, lepo Veroniko, katere podoba v črni večerni obleki se mu prikraide v spomin in ga spomni na ljubezen, ki jo je takrat čutil do nje, in na njeno privlačnost ter nedotakljivost ob njenem jutranjem sprehodu k ribniku po enem izmed večernih druženj na graščini, med katerim ju je zalotil Jeranek. Po premisleku sklene, da na pismo ne bo odgovarjal. Vedno bolj mu postaja jasno, da so nedolžno Veroniko, ki je hotela nič drugega kot samo živeti, umorili. Namigovanja, da je njeno druženje z njim, nemškim zdravnikom, povod za njeno smrt, pa kljub temu ne more sprejeti, zato mu v glavo šine misel o Veronikinem morebitnem simpatiziranju z Nemci, saj mu je nekoč pripovedovala, da se je med vojno za dva meseca vrnila v Berlin, kjer je prostovoljno vozila rešilni sanitetni avto. Vendar misli o Veronikini krivdi hitro odžene, ker nikoli ni kazala volje do političnega udejstvovanja, ravno nasprotno; vojno in nesmiselno ubijanje je obsojala, tako kot je obsojala umiranje konj za vojaške potrebe in Leovo ter Horstovo nesočutje, ko so povozili žabo.

Host se zaradi pisma in dogodkov med vojno počuti krivega in otopelega, tako otopelega in strahopetnega, kot je bil, ko bi moral preprečiti nesmiselno pobijanje talcev v eksekucijskem vodu nekega pomladne dne ob koncu vojne, ko so med vožnjo po furlanski ravnici streljali na njihov oficirski avtomobil in enega tovariša zadeli v zadnjo plat. Takrat je njihov poročnik izgubil živce in zahteval ustrelitev moških prebivalcev bližnje vasi, Horst pa kljub svojemu visokemu činu ni storil ničesar, da bi streljanje preprečil, pa čeprav bi ga lahko. Spomin na ta dogodek, samoumevnost ubijanja med vojno in usoda Veronike Zarnik mu še zmeraj kratijo spanec.

Četrto poglavje

Pripoved v četrtem poglavju prevzame grajska gospodinja Joži, ki ni bila samo gospodinja, pač pa tudi nekakšna Veronikina družinska zaupnica in oseba, na katero se je lahko zanesla. Svojo pripoved začne *in medias res*³ z dogodkom usodne januarske noči leta 1944, ko je množica oboroženih vojakov vdrla v graščino, vstopala v sobe ter razmetavala predale in odnašala najrazličnejše predmete. Graščino so zastražili, zakonca Zarnik pa zaprli v jedilnico. Tudi osebje je bilo zaprto v grajski kuhinji, od koder se je pogumni Joži uspelo izmuzniti na dvorišče, kjer je trčila v oboroženo postavo na straži in v njej osupla prepoznala Jeranka. Jeranku, zdaj partizanu, je hitela razlagati, naj prišlekom dopove, da gospodarja nista ničesar kriva, on pa jo je zvest svoji dolžnosti s puško nagnal nazaj v graščino. Kasneje si je Joži še velikokrat očitala svojo molčečnost, da Jeranku ni nikoli povedala, koliko dobrega je zanj storila Veronika, ko ga je s svojim prizadevanjem morda rešila celo smrti, potem ko ga je priprl gestapo.

Joži je ves čas akcije na graščini slutila, da prihod partizanov ne pomeni ničesar dobrega, vendar ni razumela povoda za njihovo početje, saj je bil Leo vedno dober z njimi; nudil jim je hrano in pijačo ter jim s težavo priskrbel celo tiskarski stroj. Ko je po Joži v kuhinjo prišla mlada partizanka in jo odvedla v jedilnico, so se tej ob pogledu na zakonca Zarnik, oba oblečena za na pot, zasolzile oči. Na Veronikino prošnjo je vsa pretresena odhitela h gospe Josipini in pri njej ostala do konca partizanske akcije, po kateri so prišleki s seboj odpeljali tudi Lea in Veroniko. Gospa Josipina ni razumela dogajanja v graščini, je pa bila zelo prestrašena zaradi povzročenega hrupa. Joži jo je pomirila in z njo listala po albumu, medtem pa nenehno stopala k oknu, da bi videla, kaj se dogaja. Gospa Josipina je nenadoma, utopljena v spominih iz preteklosti in neprisotna v dogodkih sedanosti, začela peti pesem o »bjondi«, ravno v tem trenutku pa je iz graščine stopila množica ljudi, med katerimi je Joži prepoznala Leovo in Veronikino postavo. Takrat ju je zadnjič videla, kako sta v koloni oboroženih ljudi odhajala proti temačnemu gozdu.

Po dogodku na graščini je Joži še velikokrat mislila na Veroniko. Spomnila se je pogovora z Jerankom, ko mu je pred njo, očitno ljubosumnemu zaradi Veronikinega druženja s Horstom, iz ust priletela zmerljivka na račun gospejinega nudenja pozornosti nemškemu oficirju. Spomnila se je tudi pisem, ki jih je Veronika dobivala v graščino in jih namenoma ni prebirala. Eno izmed teh sta s kuharico Fani enkrat na skrivaj prebrali in ob Stevovi lepi ter čustveni

³ Sredi dogajanja.

izpovedi zajokali. Takrat je razumela, da Veronika ni želela, da ji pretekla čustva ponovno sežejo do srca.

Po januarskem odhodu gospodarjev z graščine je od grajskih na posestvu ostala samo gospa Josipina, za katero je Joži vestno skrbela, z njo sedela ob oknu in že slutila prihajajočo bolezen. Na obiske je redno prihajal Leov brat Filip, naposled pa so zopet prišli partizani in graščino zaplenili. Po vojni se je Joži poročila z Lojzutom Hribovškom, Zarnikovim šoferjem, ne za gospodarja in tudi ne za ubogo staro gospo pa nikoli več ni slišala. V času svoje pripovedi je Joži že babica, podgorska graščina pa se je iz centra za okrevanje spremenila v muzej.

Peto poglavje

Zadnje, peto poglavje romana pripoveduje Ivan Jeranek, delavec na podgorski graščini in po vojni partizanski veteran. Njegova vest se prebudi ob smrti prijatelja in partizanskega soborca Janka Kralja, ki tik pred smrtjo ves bolehen, sušičen in šibek prizna, da so ga z akcijo na podgorski graščini najverjetneje polomili.

Jeranek in Janko sta bila prijatelja že od otroštva, ko sta se skupaj potepala po okoliških travnikih. Jeranek se Janka spominja kot hrabrega, veselega in hudomušnega človeka, ki je znal presenetiti s svojo drznostjo. Jeranka je vedno šaljivo zmerjal s kmetom, saj je imela njegova družina kmetijo v Poselju, on pa je kot delaven in priden fant pomagal pri kmečkih opravilih na podgorski graščini. Bil je član društva kmečkih fantov in deklet, ki je pripravljalo predstave, pel je v cerkvenem zboru, družina pa je bila naročena na revijo Slovenski dom, zato se Jeranek ni imel za neumnega, kakor ga je dojemal Janko. Jeranek je v ljubezni ostajal zvest Pepci, s katero se je po vojni tudi poročil in z njo dobil sina.

Jeranek je v letih pred vojno rad zahajal na železniško postajo, kjer je opazoval delo postajenačelnika Štefana oziroma strica Štefana, kakor ga je imenoval, z vlakom pa se je domov z vajeništva v mestu na obiske k svoji družini vozil tudi Janko. Med enim izmed svojih obiskov domačih ga je Janko z motorjem popeljal naokrog po vasi in na panoramski vožnji sta naletela na Veroniko, ki je ravno jezdila po okoliških travnikih. Po pogovoru, v katerem je Janko ponudil Veroniki vožnjo z motorjem, ona pa mu je smehljaje se odvrnila, da ga bo ona peljala, saj je imela izpit za vožnjo motornih vozil, je Janko prvič izrazil svoj pogled na ženski spol. Širokoustil se je, kako bi Veroniko med vožnjo prijel za pas in se dotikal njenega telesa, v Jeranku pa se je ob njegovih fantazijah prvič vzbudilo ljubosumje, saj je uvidel Veronikin odnos do drugega moškega, ki ni bil on, ter njeno resnično lepoto in ženstveno karizmatičnost, ki ju do takrat ni opazil. O Veroniki je začel razmišljati drugače; občudoval jo je, saj je bila elegantna

in izobrazena ženska, polna zapeljivih, njemu nedosegljivih čarov, popolnoma drugačna od vaških deklet, tudi Pepce. Vendar se mu je obenem začela upirati, saj je vedel za škandal, ko je prevarala svojega moža s srbskim oficirjem, on pa jo je kljub temu sprejel nazaj. Jeranku se je zameril tudi odnos, ki ga je imela Veronika do njega. Jezilo ga je, da ga je v nasprotju z Jankom dojemala zgolj kot hlapca, ki ima zlate roke za mojstrsko opravilo vsakega dela, ob tem pa ga, kot da bi ga imela za norca, še spoštljivo vikala. Njegovo pozornost je poleg tega pritegnilo tudi to, da je po odhodu Pepce v bolnišnico zaradi vnetega slepiča na grad začel prihajati nemški zdravnik, s katerim se je Veronika zelo zblížala.

V tem času je že nastopila vojna, z Jerankom pa so stik vzpostavili partizani, predvsem Janko, ki je pristopil mednje in se med vojno zelo zresnil. Partizani so Jeranka potegnili medse, ta pa jim je na javko⁴, ki je bila na železniški postaji, vse pogosteje prinašal podatke o obiskih najrazličnejših ljudi, ki so se vrstili na graščini, saj so oba grajska zaradi obiskov nemških oficirjev, predvsem Horsta, sumili sodelovanja z okupatorjem. Sprva se mu je tovrstno početje zdelo nemoralno, saj ni želel biti judež in ovaduh, ko pa ga je Veronikino ravnanje resnično prizadelo, se je dokončno odločil, da bo partizanom pomagal.

Med svojo tajno nalogo se je Jeranek za nekaj dni znašel v kranjskem zaporu, kamor so ga skupaj s fanti iz okoliških vasi zaprli kot talca zaradi suma sodelovanja s partizani. V pripovedi prizna, da ga še nikoli v življenju ni bilo tako strah kakor tiste dni, ki jih je preživel med štirimi stenami v kleti kranjskega zapora; pogled na krvave in skoraj do smrti pretepeane fante njegovih let ga je mrazil, najbolj pa se je bal svojega imena na zloveščem plakatu *Bekanntmachung*⁵, ki bi bil razobešen na železniški postaji pred očmi postajenačelnika Štefana. Naposled so ga izpustili, za vedno pa mu bo v spominu ostal prizor, ki ga je videl skozi kletno okno; na dvorišču je stal gestapovec Wallner in se pogovarjal z zdravnikom Horstom, stalnim obiskovalcem podgorske graščine.

Po izpustitvi se je Jeranek vrnil na graščino in nadaljeval s svojim delom. Nekega jutra je med košnjo travnika ob ribniku blizu gradu zagledal Veroniko in Horsta, tistega zdravnika, ki je, kakor je napačno sodil, sodeloval z Wallnerjem, med njunim jutranjim sprehodom po večernem druženju na graščini. Takrat se je njegovo mnenje o Veroniki utrdilo in razglasil jo je za nemško lahkoživko; tedaj se je dokončno odločil, da se bo pridružil partizanom.

⁴ Tajno mesto za vzdrževanje zvez med partizanskimi enotami.

⁵ Razglas, nemški politični plakat o streljanju talcev med drugo svetovno vojno.

Tako se je Jeranek januarja leta 1944 z bataljonskim komisarjem Kostjo, vosovcem Petrom in tovariši partizani znašel na Zarnikovi graščini. Namen njihove akcije je bil pretrgati zvezo med domačimi izdajalci in okupatorjem, saj sta bila zakonca Zarnik osumljena izdaje domovine. Jeranek v tej akciji ni želel sodelovati, saj ni želel delovati proti svojemu gospodarju, poleg tega pa v bistvu sploh ni vedel, kaj spornega naj bi zakonca Zarnik zagrešila, vendar ker pred tovariši ni želel izpasti strahopetec ali simpatizer izdajalcev, se je z Jankom pogodil, da bo prisoten v oddelku na straži. Pri srcu ga je stisnilo, ko je ugotovil, da njihova akcija ni zgolj rekvizicija⁶ in da so oba, Veroniko in Lea, ob groteskni spremljavi petja gospe Josipine, ženske, ki jo je ponovno videl ob oknu v Ljubljani leta 1945, ko se je napotil na maršalov govor, odpeljali v gozd v Zarnikovo lovsko kočo. Tam so najprej zaslišali nekega rejca konj, ki je bil ob njihovi akciji na gradu slučajno prisoten, potem pa še oba Zarnikova. Krikov in udarcev Lea, ki so prihajali iz koč, in pogleda na tresoče se Veronikino telo, ki ga je Janko objemal čez ramena na klopi pred koč, ni več prenesel, zato se je umaknil na stran. Resnico o usodi zakoncev Zarnik pa je izvedel naslednji dan, ko so s partizani krenili v hrib, brez ujetnikov prejšnje noči; čeprav partizani tega sprva niso želeli, je Leo pod težo močnih udarcev med zaslišanjem izgubil življenje, Veroniko pa so, začeni z Jankom in nazadnje s tovarišem Bogdanom, partizani po vrsti spolno zlorabili in jo nato ubili. V navalu jeze zaradi slišane je napadel prostaškega Janka, zaradi tega pa mu je grozil tretji bataljon⁷, vendar je Janko zanj jamčil in ga brez ovadbe rešil smrti.

Tiste noči, ko je izvedel za strašno usodo Zarnikovih, se je Jeranku v sanjah prvič pojavila podoba velikega črnega ptiča z aligatorjevim kljunom, kateri ga je želel požreti, on pa se ga je rešil tako, da ga je usmeril po hribu navzdol k lovski koči in še toplima truploma Lea in Veronike.

Nekaj let po vojni, septembra 1954, je Jeranek slišal, da je tovariš Bogdan pod vplivom alkohola mladim ljudem na nekem vlaku izgobezdal, da je med vojno, ko je dobil nalogo, da pokoplje justificirano žensko, njenemu truplu polomil noge, da jo je lahko spravil v s težavo izkopano in očitno premajhno jamo. Po slišanjem je Jeranku postalo jasno, da je truplo ženske najverjetneje truplo Veronike, zato so mu na plan privreli stari spomini in z njimi ponovni nočni obisk podobe ptiča aligatorja.

⁶ Odvzem premičnin zaradi nujnih potreb vojske.

⁷ Strel v hrbet, uboj.

Zakonca Zarnik sta bila z razsodbo sodišča obtožena sodelovanja z okupatorjem, posebej zloglasnim Wallnerjem, pri čemer naj bi Leo ob pomoči Veronike pod svojo streho vabil najhujše zločince, njegova podpora v osvobodilnem boju pa naj bi bila zgolj krinka za izdajalsko početje. Jeranek je še dolgo let po vojni slišal za govorice, da sta bila krivično umorjena nedolžna in pravična človeka, zato se je tudi sam začel zavedati in si priznavati, da so ga z akcijo na podgorski graščini, kot je rekel Janko pred svojo smrtjo, najbrž res polomili.

Jeranek svoje življenje v času pripovedi preživlja sam v hiši na rojstni kmetiji; Pepca je namreč že deset let pokojna, sin pa je zaradi šolanja odšel zdoma. Stare čase in nostalgijo obuja ob pogledu na stensko poslikavo, ki prikazuje partizanske tovariše ob ognju sredi gozda in mu vliva občutek domačnosti in o kateri njegov sin sicer meni, da je, podobno kot knjige o vojnih zapisih, ki jih Jeranek hrani na polici, čisti nesmisel. Vendar on, kot pravi Jeranek, tega ne razume; ne razume in ne bo razumel časa, ko so bili ljudje neprestano med življenjem in smrtjo, ko so jih preganjali kot zveri in jih za lastno preživetje marsikdaj prisilili, da so ravnali neusmiljeno. S tem hkrati išče opravičilo za smrt zakoncev Zarnik in olajšanje svoje vesti.

2.3.2 Povzetek romana *Severni sij*

Roman se začne na novoletno jutro, 1. januarja 1938, ko na mariborski železniški postaji izstopi Josef Erdman, avstrijski državljani in uslužbenec tvrdke Štastny. Sicer rojen v Mariboru, a stanujoč v Lienzu, se sem odpravi z namenom, da bi se sestal s poslovnim partnerjem Jaroslavom Štastnyjem, s katerim načrtujeta zasedbo jugoslovanskega trga specialne laboratorijske opreme, hkrati pa želi najti svojo identiteto in kraje svoje mladosti, ki se mu iz časa otroškega bivanja v Mariboru neprestano vsiljujejo v spomin.

Ko izstopi, najprej opazi temna pročelja hiš in kupe umazane snežne brozge na tleh in kmalu naleti na Fedjatina, »božjega človeka«, čigar bradati obraz, prestrašene, skorajda bebave oči in vzkliki: »Hristos voskres, vaistinu voskres«⁸ v Erdmanu vzbudijo nejasno zlo slutnjo. Kljub slutnji se nastani v hotelu in kmalu se privadi na mestno vzdušje. Dneve preživlja večinoma v sobi, neprestano pa razmišlja o hiši, kjer je njegov oče jedel debel fižol, in o modri žogi v rokah kipa bradatega starca, ki jo je kot otrok opazoval med mašo v neki njemu neznani mariborski cerkvi in po kateri je hlastno segal z željo, da bi jo imel, a je ni uspel doseči. Čudno se mu zdi tudi, da se Jaroslav še ni prikazal, zato začne vedno pogosteje pri šepavi poštarici oddajati brzojavke zanj, ki pa se vračajo s pripisi *retour inconnu*⁹.

⁸ Prevod: »Kristus je vstal, zares je vstal.«

⁹ Vrnjeno, naslovnik neznan.

Erdman v Mariboru spoznava nove ljudi. Sprva se v hotelu seznanja s trgovskim zastopnikom Pešičem, ki je doma iz Zagreba, naleti pa še na Čeha Ondro, inženirja in strokovnjaka za tekstilne stroje iz neke moravske vasice. Z njima zahaja v mariborske gostilne. Ondra mu predstavi inženirja Franja Samsa, višjega tekstilnega nadzornika v Hutterjevi tovarni in lastnika mnogih vinogradov ter mariborskih nepremičnin, ki ju počasti z izletom v svoje vinograde na zakusko z domačim vinom. Erdman se na povabilo Samsove žene Margerite, po rodu Pohorke, udeležuje družabnih večerov, ki v krogih visoke družbe potekajo v Samsovi hiši, njihov pogovor pa vedno nanese na najrazličnejše tematike, med drugim tudi na antropologijo in okultizem, ki zanimata Erdmana. Na družabnih večerih pri Samsi spozna še zdravnika prosectorja Bukovskega in Borisa Valentana oziroma Bussolina, izdelovalca muholovcev, Margeritin odnos do njega pa mu kmalu da vedeti, da z možem najverjetneje ni srečna.

Erdmanove vsakodnevne sprehode po mestu, obiske poštarice in oddajanja brzojavk ter razmišljanje o Jaroslavu in modri žogi dopolnjuje dopoldansko druženje z Margerito. Njeno delo je pobiranje najemnine v eni izmed stanovanjskih stavb Franja Samse, v praznem stanovanju te stavbe, kamor ji stanovalci prinašajo plačilo, pa zapelje Erdmana, dopoldansko druženje pa se tako prevesi v dopoldansko prešuštvovanje. Njuno početje kmalu opazijo sosedje; tuberkulozni bolnik ter sestri Gretica in Katica, ki stanujejo na istem ganku¹⁰. Margerita Erdmana celo povabi na smučanje.

Na enem izmed sprehodov po mestu Erdmana ob drsališču, kjer opazuje par na ledu, zmoti njemu neznan gospod z belo svileno kravato, ki si jo je Erdman v zvezi z njim najbolj zapomnil, in ga kasneje obišče še v hotelu, kjer ga sprašuje o ljudeh, a se Erdmanu niti sanja ne, kdo so. Po tem čudnem obisku se Erdman udeleži še enega izleta v gorice z Margerito, Franjom Samsom in Bussolinom, in ko se vračajo, se ustavijo v vinogradu nemške podjetniške združbe Ggb. Markonija mlajšega, ki je tam skupaj s skladateljem Tondichterjem.

Erdmanovo bivanje v Mariboru se nadaljuje z brezcilnim pohajkovanjem po mestu in železniški postaji ter snidenjih z Margerito, pristane pa tudi na policijski postaji na zaslišanju, kjer ga sumničen polni policist Samo Benedičič izprašuje v zvezi z obiskom neznanega gospoda z belo kravato, ki naj bi bil komunistični agitator Josip Klančnik – Jelenc. Zato Erdman postane sumljiv. V beznicah Lenta se v družbi Fedjatina in brezdelnega postopača Ivana Glavine iz barakarskega naselja Abesinija iz dneva v dan vse bolj vdaja alkoholu, od Margerite pa izve, da tudi Samsova družba z zdravnikom Bukovskim na čelu meni, da je goljuf in slepar.

¹⁰ Lesen pokrit hodnik na zunanji strani hiše.

Poleg tega v hotelu opaža Bukovskega in druge čudne ljudi, ki ga iščejo zmeraj, kadar je v Margeritini družbi, zato domneva, da mu sledijo. Njegove slutnje so bile upravičene, saj ga nekega dopoldneva v praznem stanovanju namesto Margerite pričaka njen mož Franjo Samsa. Njuna afeta je bila razkrinkana, prešuštniška snidenja so se končala, po pasivnem soočenju s Samsom pa Erdman postane Gretičin in Katičin stalni obiskovalec.

Ozračje v Mariboru zanj postaja vedno bolj čudno, sam pa vedno bolj občutljiv; hotelska soba mu s svojo majhnostjo povzroča tesnobo, hkrati pa se drug za drugim vrstijo nenavadni dogodki. Nekega dne po sprehodu s težavo odklene vrata svoje sobe, kjer ga na njegovo presenečenje pričaka gospod z belo kravato, ki pa ga, ko se vrne z receptorjem, v sobi ni več. Odloči se za selitev v drugi hotel, vedno pogosteje pa razmišlja o odhodu, vendar se boji, da bi se z Jaroslavom zgrešila. Zato si, čakajoč Jaroslava in iščoč cerkve z modro žogo, ki je še vedno ni našel, v družbi Fedjatina, Glavine in njunega pivskega prijatelja Markonija mlajšega čas krajša s popivanjem po mariborskih beznicah in žganjarnah. V kavarni od Tondichterja, štajerskega skladatelja in znanca iz goric, izve za nemško rasno teorijo in frenologijo¹¹, Bussolin pa ga obtoži, da je podlež in izdajalec, ker je, kot ta meni, Margerito spravil v nesrečo. Poleg Bussolina ga preseneti še prosekter Bukovski, ki ga po nakupu časnika v trafiki prodajalca turškega porekla odvede v mestno mrtvašnico in mu ob truplih predstavi dokaze o manjvrednosti Židov.

Erdman se nekajkrat znajde pri Markoniju mlajšem in njegovi ženi Liselotte doma, tretjeosebni pripovedovalec, ki dopolnjuje Erdmanovo pripoved, pa posreduje zgodbo o Markoniju mlajšem; ta se že vse življenje trudi, da bi ugodil svojemu očetu Markoniju starejšemu in se pred njim dokazal kot sposoben in samostojen moški, saj oče meni, da je njegov sin slabič. Jeza, ker se mu je oče odpovedal, Markonija mlajšega skupaj z Glavino ženo v nasilniško početje, ko na pustni dan zamaskirana vdreta v trgovino z vini k Markoniju starejšemu, želja po vnovičnem dokazovanju pa se konča tako, da sin od očeta prejme sramotilno klofuto.

Erdman, ujet v atmosfero Maribora in vedno bolj zmeden ter zblojen, se po popivanju nekega dne na njemu neznan način in z občutkom, da svet in prostor okrog njega drsita, znajde v dolgo časa iskani cerkvi z modro žogo, kroglo sveta. Mariborsko nebo hkrati preplavi severni sij, ki s svojo temnordečo ognjeno barvo razburi Mariborčane in tudi Erdmana, saj je po ljudskem verovanju severni sij napovedovalec nesreče.

¹¹ Nauk o spoznavanju človekove osebnosti iz oblike lobanje.

Napoči pustni dan, ki ga Erdman preživi s Fedjatinom v gostilni na Lentu. Tam je priča v nune zamaskiranim moškim, ki zavajajo može ob eni izmed miz, zatem pa ga prešine misel, da bi šel v Veliko kavarno, kjer se najverjetneje zabava družba zakoncev Samsa. Njegova predvidevanja so bila pravilna; zamaskiran v gusarja prisede k njihovi mizi, pleše z Margerito in naposled z njo zapusti prizorišče zabave. Pot ju zanese v Abesinijo, edini kraj, kjer bi se lahko predala strastem, ki Erdmanu pade na misel. Glavino prepričata, da jima odstopi svojo barako in odide prenočit k sosedu. Naslednje jutro na Margeritino željo ponjo pride Bussolin.

Erdmanovo stanje se po pustni zabavi slabša; kot v transu tava po Mariboru in išče Fedjatina, brez zavesti o svojem početju leži na tleh v hotelski sobi, v trenutkih prisebnosti pa se zave, da je v enem trenutku v Abesiniji pri Glavini, s katerim pijeta šmarnico, v drugem pa pri Gretici in Katici, ki mu likata hlače.

Teden dni po pustu Maribor otrpne v grozi; časniki poročajo o brutalnem umoru, ki se je zgodil na Pohorju. Margerita in Bussolin, ki sta se tja odpravila smučat, sta bila umorjena z udarci sekire in železne palice, njuni izmaličeni trupli pa sta bili odvrženi kot kupa smeti. Ubijalca sta bila Ivan Glavina in Markoni mlajši, ki so ju hitro odkrili, saj se je Markoni mlajši prijavil v bolnišnici zaradi ran, ki mu jih je z nožem v samoobrambi prizadel Bussolin. Osumljeni v umoru je bil tudi Erdman, saj je Glavina med zaslišanjem nenehno govoril, da je v umoru udeležen še nekdo tretji, najverjetneje zato, ker je ubijalca z žrtvama seznanil prav Erdman. Navsezadnje pa je bil Erdman za policista Benedičiča sumljiv že ves čas bivanja v Mariboru, saj je kot mesečnik hodil po mestu, to pa je bil tudi razlog, da mu je Benedičič nastavljal provokatorja, ki mu je sledil. Erdman pristane v preiskovalnem zaporu, kjer nepremično leži na postelji, policisti pa ugotovijo, da njegovi starši živijo v Lienzu in da tvrdke Štastny, pri kateri naj bi bil zaposlen, že dolgo ni več. Iz njegovih ust hkrati prihajajo vedno bolj nerazumljive informacije o vzrokih za prihod v Maribor, zato policisti pokličejo psihiatra, ki Erdmanu diagnosticira latentno shizofrenijo; njegov spomin je namreč precej raztrgan, saj se spominja nepomembnih pripetljajev in stvari iz otroštva, med drugim tudi modre žoge in hiše, kjer je oče jedel debel fižol, nenehno govori o Jaroslavu in njegovi sestri Lenki in ne zna pojasniti, zakaj je sploh prišel v Maribor. Psihiater se odloči za najnovejšo metodo zdravljenja; Erdman dobi duševni protistrup v obliki elektrošoka in pristane v blaznici, kjer ga obiskujeta le Gretica in Katica. Ko se mu stanje izboljša, ga premestijo v nacistično psihiatrično bolnišnico v Spielfeldu, posebna komisija za ugotavljanje čistosti nemške rase pa ga uporabi kot opazovanca v raziskavi, povezani z razvijajočim se evtanazijskim programom. Veliko let pozneje Erdman z ostarelo materjo prebiva v Lienzu; še vedno pripoveduje o starcu z modro kroglo, v kateri pa je zdaj

magnetna igla, ki čaka, da bo ob naslednjem krvavordečem severnem siju zatrepetala in zanihala v vse smeri.

2.4 Pripovedovalec

Epski pripovedovalec ali epski subjekt je tisti, ki govori pripovedno besedilo (Kos, 1994, str. 99). Je sestavni del pripovednega besedila in predstavlja zrcalo avtorjeve perspektive, njegovega doživetja in stališča do ubesedenega sveta. Čas in kraj pripovedovalca sta običajno nedoločena, abstraktna (Kos, 1994, str. 101).

Predhodnik epskega pripovedovalca, kot ga v prozi poznamo danes, je bil mitski pripovedovalec oz. bard, ki je imel funkcijo avtorja in hkrati medija. Poslušalcem je pripovedoval zgodbe; kot menijo mnogi naratologi, pa so poslušalci sčasoma izgubili zaupanje v bardove pripovedi, s tem pa je zamrla njegova vloga pripovedovalca. Mnogi bardi so kasneje prevzeli druge vloge in postali pesniki, filozofi, psihologi ali učitelji življenjskih modrosti. Povezava med današnjim pripovedovalcem in njegovim predhodnikom je vidna še danes in se kaže z različnimi elementi, ki jih je uporabljal mitski pripovedovalec, na primer neposredno obračanje k bralcu (Grmovšek, 2014, str. 18). Z zgodovinskim razvojem epike in nastajanjem novih epskih zvrsti se je začelo uveljavljanje različnih tipov pripovedovalca, s preučevanjem in razvrščanjem teh pa se danes ukvarja ena izmed vej literarne vede, literarna teorija, natančneje naratologija, tj. teorija pripovednih struktur, zasnovana na podlagi strukturalne lingvistike in poetike, ki skuša posamezne tipe natančno opisati, razvrstiti in na podlagi zgodovinskih razprav in preučevanj celo razvrstiti v sistematično.

Za pomemben začetek raziskovanja pripovednih struktur in utemeljevanja pojma pripovedovalec oz. epski subjekt velja monografsko zasnovana razprava nemške literarne znanstvenice Kate Friedemann z izvirnim naslovom *Die Rolle des Erzählers in der Epik* (1910). Pripovedovalca je definirala kot nekoga, ki »s pomočjo svojega posredništva prepriča bralca, da sveta v pripovedi ne dojema takšnega, kakršen je sam po sebi. Pripovedovalec se v pripoved vmešava s pomočjo posebne perspektive oz. gledišča (*Blickpunkt/Gesichtspunkt*)« (Grmovšek, 2014, str. 18).

Veliko prahu v svetovni literarni vedi je dvignila kasnejša tipološka razprava avstrijskega literarnega teoretika Franza Stanzela *Die typischen Erzählsituationen im Roman* (1955). Njegova tročlenska delitev na avktorialnega, personalnega in prvoosebnega pripovedovalca, pri kateri je izhajal iz načina, kako je zgodba posredovana bralcu oziroma iz razmerja med

pripovedovalcem in bralcem, je v literarni teoriji ostala trdno zasidrana. Vendar pa je razprava že kmalu po izidu doživela kritične odzive zaradi domnevno »napačne« umestitve prvoosebnega pripovedovalca na isto raven z avktorialnim in personalnim pripovedovalcem, kar pa naj bi pomenilo mešanje več tipoloških ravni (Zupan Sosič, 2014, str. 48).

Pri znanstvenih razpravah na področju preučevanja pripovedovalca so se pojavljale tudi teorije v smislu neustreznosti in nasprotovanja terminu pripovedovalec, kar prvič izpostavi germanistka, literarna znanstvenica in filozofinja Kate Hamburger (*Die Logik der Dichtung*). Zanj tretjeosebna pripoved ustvarja nerealni svet, zato naj pojem pripovedovalec ne bi bil ustrezen za tretjeosebno pripoved, temveč le za prvoosebno, ki vključuje tudi realistične prvine. Predlaga uvedbo pojma pripovedna funkcija (Grmovšek, 2014, str. 19). Njena teorija se ni obnesla, na kar kaže še danes uporabljajoči se pojem pripovedovalec, pečat pa je pustilo njeno mnenje o neistovetnosti avtorja s pripovedovalcem, ki jo je nadaljeval germanist in literat Wolfgang Kayser z utemeljitvijo, da je pripovedovalec fiktivna oseba¹².

/.../ »Pripovedovalec je torej »nekdo«, ki največkrat pripoveduje o preteklih dogodkih, in sicer tako, da jih med seboj poveže v sklenjeno celoto. Glede na to, da lahko pripovedovalec pozna tudi tisto, kar je sicer »navadnim« ljudem skrito, Kayser zaključuje, da pripovedovalec nima ničesar zemeljskega, ker je vsemogočen.« (Štuhec 2000, str. 29; Grmovšek, 2014, str. 19–20).

Razpravam o vprašljivosti pojma pripovedovalec se pridružijo še razprave o razmerju med avtorjem in pripovedovalcem. Angleški literat, esejist, kritik in biograf Percy Lubbock »ni eksplicitno ločeval med pripovedovalcem in avtorjem, a je menil, da mora biti pripoved samozadostna in da bralcu ni potrebno iskati opore zunaj pripovedi, saj je pripoved le fikcija, ustvarjena s posebnega gledišča. Pojma gledišče (point of view) nikjer ne definira /.../« (Grmovšek, 2014, str. 18). V nasprotju z njim Kos v *Očrtu literarne teorije* opozarja prav na pogosto napačno enačenje avtorja s pripovedovalcem, ki je lahko tvegano, ker je »vsak pripovedovalec vsaj deloma umetna tvorba in torej različen od empirične avtorjeve osebe« (Kos, 1994, str. 100).

¹² Izmišljena oseba, ki v resničnosti ne obstaja.

Pomemben raziskovalec pripovedovalca je tudi Stanzelov kritik Wayne C. Booth, ki v *Retoriki pripovedne umetnosti* (1961) prvi uvaja novo pomembno kategorijo, in sicer delitev, v kateri glede na zanesljivost pripovedi obstajata še dva tipa pripovedovalca, zanesljivi in nezanesljivi.

V slovenski literarni vedi se pripovedovalcu posveča slovenski literarni kritik in zgodovinar Marjan Dolgan z monografijo *Pripovedovalec in pripoved (njegovo vrednotenje pripovedovanega)* (1979). Ta je tvorno povezala pripovedovalca in perspektivo, vendar se njena pojmovanja in poskusi tipologije niso zasidrili (Zupan Sosič, 2014, str. 48). Odmevnejša je postala Kosova razprava *Novi pogledi na tipologijo pripovedovalca* (1998), ki jo, izhajajoč iz Stanzelove, imenujemo tudi tradicionalna tročlenska delitev glede na način posredovanja pripovedne informacije, torej delitev na avktorialnega, personalnega in prvoosebna pripovedovalca. Kos je Stanzelovo tipologijo še dodatno razširil z enostavno delitvijo na slovnično osebo¹³, v kateri je pripoved zapisana, in k prvoosebnemu dodaja še drugoosebna ter tretjeosebna pripovedovalca. Slovenska literarna zgodovinarica in literarna teoretičarka Alojzija Zupan Sosič izpostavlja Waynovo delitev pripovedovalca na zanesljivega in nezanesljivega, podrobno tipologijo tega pa je podal nekdanji literarni kritik Aljoša Harlamov, ki v članku *Nezanesljivi pripovedovalec v sodobnem slovenskem romanu* (2010) navaja nezanesljivega razlagalca, poročevalca in presojevalca (Grmovšek, 2014, str. 21, in Zupan Sosič, 2014, str. 60).

Ukvarjanje s tipologijo pripovedovalca danes še vedo ostaja ena izmed pomembnejših tematik na področju delovanja literarnih kritikov in naratologov, vzrok pa bi lahko pripisali t. i. pripovednemu preobratu s konca dvajsetega stoletja, ko je osrednja literarna zvrst postala pripoved. Ta se je razširila tudi izven literarnovednih meja, saj je drugim strokam omogočila drugačen pristop za opisovanje strokovnih pojavov. Na utemeljevanje sodobnih teorij o pripovedovalcu je vplival tudi t. i. interpretativni obrat, prav tako s konca prejšnjega stoletja. Skupaj s pripovednim preobratom povzroči razumevanje vsakršne sodbe zgolj kot osebne interpretacije, s tem pa variabilnost teoretičnih pristopov znotraj literarne vede (Zupan Sosič, 2014, str. 49).

¹³ Delitev glede na slovnično osebo Kos imenuje tudi ahistorični tip pripovedovalca, medtem ko delitev glede na perspektivo imenuje historični tip pripovedovalca (Grmovšek, 2014, str. 22).

2.5 Tipologija pripovedovalca

Tako za naratologa kot tudi za bralca je pripovedovalec med drugim pomemben kot enota za vsebinsko in zgradbeno interpretacijo besedila ter sobesedila. Je element za analizo pripovednih prvin, strukture in stila besedila ter avtorjevega vrednotenja ubesedenega sveta.

Pripovedovalec lahko svoj govor usmerja neposredno k bralcu in ga nagovarja oziroma se z njim pogovarja, lahko pa v svoji kontaktni smeri bralca postavi zgolj v položaj priče svoje pripovedi (Kos, 1994, str. 101). Način pripovedovalčevega govora, ki ima izvor v različnih virih, npr. zgodovinski stvarnosti, avtobiografskih izkušnjah, domišljiji in aktualnih družbenih razmerah avtorjevega časa, je običajno glasni zunanji govor, pomešan z glasnim ali tihim samogovorom in dvogovorom oziroma dialogom, ki ga lahko pripovedovalec povzema ali pa dobesedno navaja. Pripovedovalca opredeljuje tudi perspektiva, ki se v grobem deli na scensko, ki pripovedovalcu omogoča nazorno opazovanje dogajanja, podrobno opisovanje dogodkov in premikov ter zaporedno in natančno citiranje ali povzemanje besed posameznih oseb, in na od dogajanja precej bolj oddaljeno panoramsko, pri kateri bralec skrčuje podrobnosti, zmanjšuje krajevne in časovne premike ter dogajanje predstavi bolj površno (Kos, 1994, str. 102). Pripovedovalec pri odbiranju informacij, ki jih posreduje bralcu, uporablja različne metode. Če lahko njegov pogled na dogajanje primerjamo z neposrednim opazovanjem nekega predmeta, ki je pred njim, ter s tem povežemo natančno opisovanje dogodkov in oseb, gre za pripovedovalčevo t. i. zunanje gledišče. Notranje gledišče pa predstavlja pripovedovalčevo gledišče v katerega od junakov, zato pripoved izgublja predmetno razvidnost in postaja skupek junakovih doživetij (Kos, 1994, str. 103).

Pokazatelj pripovedovalčeve tipologije oziroma predvsem njegovega odnosa do ubesedenega sveta (subjektivnega oz. objektivnega) pa bi lahko bili tudi prevladujoči načini ubeseditve (slogovni postopki)¹⁴:

- opisovanje, tj. sporočanje o lastnostih bitja, predmeta, kraja... Pogosta je uporaba pridevniških besed, zlasti kakovostnih pridevnikov, med povedmi pa prevladuje naštevalno razmerje. Opisovanje je lahko objektivno ali subjektivno; slednje lahko imenujemo tudi orisovanje, pri čemer sporočevalec uporablja več prenesenega pomena in figurativnih izrazov;

¹⁴ Teoretično izhodišče o slogovnih postopkih je povzeto po: Bole, D. in Knavs, M. (9. 11. 2004). *Slogovni postopki v besedilu*. [online]. Pridobljeno 26. 2. 2024 s https://slo.slohost.net/cgi-bin/stran.pl?id=5&izris=izpisiNovico&jezik=slo&st_pod=3&templ=1

- pripovedovanje, ki je prikazovanje stvarnosti s časovnim zaporedjem dogodkov. Pogosta je retrospektiva, zato so glagoli običajno v pretekliku, med povedmi pa prevladuje časovno razmerje. Pripovedovanje se pogosto uporablja v umetnostnih besedilih, z njim pa so prepleteni še ostali slogovni postopki;
- razlaganje, tj. prikazovanje in pojasnjevanje pojmov, vzrokov, posledic... Razlaganje je najpogosteje objektivno, saj se sporočevalec omeji na realne danosti obravnavanega pojava. Med povedmi prevladujejo vzročno, pojasnjevalno, posledično ali sklepalno razmerje;
- utemeljevanje, pri katerem sporočevalec prikaže svoje mnenje oz. stališče in ga pojasni (trditev in dokaz). Med povedmi prevladuje pojasnjevalno in sklepalno razmerje. Tudi utemeljevanje je lahko tako kot opisovanje subjektivno ali objektivno.

Stanzel in vse iz njega izhajajoče teorije zajemajo površinsko pripovedno strukturo, torej prvine, ki posredujejo zgodbo bralcu. Posredovanje je glavna značilnost pripovedi in njena ločnica z dramo, ki nima posrednika, pripovedovalca, ki je svoj »jaz« in ocenjuje, čuti ter opazuje. Glede na način posredovanja pripovedi ločimo tri tipične pripovedne položaje, in sicer:

- prvoosebni pripovedni položaj, za katerega je značilno, da je posrednik (pripovedovalec) prav tako del fiktivnega sveta kot osebe, ki v pripovedi nastopajo. Literarni svet je identičen svetu pripovedovalca;
- avktorialni pripovedni položaj, v katerem pripovedovalec izhaja iz zunanje perspektive, saj ni del literarnega sveta;
- osebni pripovedni položaj, kjer na mesto pripovedovalca stopi literarna oseba, ki pa ne govori bralcu, kot to počne pripovedovalec. Bralec na dogajanje gleda z njenimi očmi in ima vtis neposrednega prikaza.

Te tipične pripovedne položaje sestavljajo trije konstituenti¹⁵; prvi je način, ki je lahko poročevalni (pripovedovalec je pred bralcem kot samostojna osebnost) ali scenični (pripovedovalec je neopredeljen, umaknjen za pripoved). Drugi konstituent je oseba, ki temelji na odnosih med pripovedovalcem in drugimi literarnimi osebami, zato se najpogosteje pojavljata prvoosebna in tretjeosebna pripoved. Tretji konstituent pa je perspektiva, ki

¹⁵ Teoretično izhodišče o konstituentih je povzeto po razpravi: Androjna, I. (1992). *Pripovedni položaji v kratkih pripovedih Andreja Blatnika*. [online]. Pridobljeno 29. 10. 2023 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-KUHYIGNV>

natančneje opredeli bralčevo gledišče; lahko je notranja, torej znotraj zgodbe v eni od literarnih oseb, ali pa zunanja, v pripovedovalcu, ki je kronist dogajanja.

2.5.1 Vsevedni (avktorialni) pripovedovalec

Vsevedni pripovedovalec je eden izmed pripovedovalcev v tročlenski tipologiji Janka Kosa, ki se po Stanzlu imenuje avktorialni, po nekaterih literarnih teoretikih pa tudi avtoritativni pripovedovalec, ker pripoveduje s stališča svoje vsevednosti. Je najbolj značilni naslednik mitskega pripovedovalca, odlikujeta pa ga časovna in prostorska vseprisotnost. Zanj je značilno, da pozna vse podrobnosti in skrivnosti dogajanja, nad katerega se dviga in nad katerim ima podroben pregled. Pri posredovanju pripovedi in usode junakov uporablja razlage in komentarje, uporabljajoč retrospektivo in prolepso¹⁶ (Grmovšek, 2014, str. 21), do vsega povedanega pa ohranja določeno časovno, prostorsko in psihološko distanco.

2.5.2 Personalni pripovedovalec

Personalni pripovedovalec je drugi tip pripovedovalca po Stanzelovi in Kosovi tipologiji. Pripoveduje s stališča ene od literarnih oseb, bodisi glavne ali stranske. Dogajanje se za bralca zoži zgolj na tisto, kar ta oseba doživlja, saj se o dogodkih, njenih zaznavah, izkušnjah, videnjih in slišanjih seznanijo le »skozi oči« te osebe, ki nima več pregleda nad celotnim dogajanjem.

2.5.3 Prvoosebni pripovedovalec

Tretji člen Stanzelove in Kosove tipologije je prvoosebni ali po Stanzelu »jazov« pripovedovalec. Prvoosebna pripoved s prvoosebnim pripovedovalcem, čigar osebnost je natančno določena, je zapisana v prvi osebi, pripovedovalec pa pripoveduje le o tistem, kar je sam doživel kot glavni ali stranski junak. Kos (1994, str. 100) pri tem navaja, da se pripovedujoči jaz lahko razlikuje od doživljajočega zaradi razlik v izkustvu oz. pogledu na izkušeno, stališču ter duhovni in moralni zrelosti. Prvoosebni pripovedovalec se tako izenači z literarno osebo, s tem pa svet literarnega dogajanja postane hkrati tudi svet pripovedovalca. Njegovo pripovedno gledišče je subjektivno, saj nima neposrednega dostopa do misli drugih oseb ter pogleda nad vsem potekajočim dogajanjem. Zaradi subjektivnosti in s tem povezane rahlosti prvoosebne pripovedi obstaja največja verjetnost za dojetje prvoosebne pripovedovalca kot nezanesljivega.

¹⁶ Retrospektiva je pogled nazaj v preteklost, prolepsa pa pogled naprej.

2.5.4 Drugoosebni pripovedovalec

Drugoosebni pripovedovalec je bil dolgo prezrta kategorija, opredeljena kot podvrsta prvoosebne pripovedi. Ta tip pripovedovalca namišljeno vključuje bralca v besedilni svet, saj ga neposredno nagovarja oz. mu daje vtis, da z njim komunicira.

2.5.5 Tretjeosebni pripovedovalec

Za tretjeosebne pripovedovalca je značilno, da o junakih govori v tretji osebi, bralec pa zaradi tega dobi občutek, da se pripovedovalec nahaja izven sveta literarnih oseb. V primerjavi s prvoosebni pripovedovalcem nima tako izoblikovane fizične osebnosti, je manj omejen, pripovedi pa daje večji občutek zanesljivosti in brezosebnosti. Njegova pripovedna motivacija je literarno estetska, ne pa eksistencialna kot pri prvoosebnem pripovedovalcu. (Zupan Sosič, 2014, str. 55).

2.5.6 Zanesljivi in nezanesljivi pripovedovalec

Zanesljivega pripovedovalca bralci dojemamo kot splošno in samoumevno kategorijo, ki prikazuje verodostojno in smiselno vrednost povedanega. V nasprotju z njim nezanesljivi pripovedovalec v bralcu vzbuja dvom in nezaupanje v svoje vedenje ali pravilnost razumevanja pripovedovane resničnosti. Vzroki za to so lahko na primer pripovedovalčeva zmedenost, bolezensko stanje, starost, časovna in prostorska oddaljenost od dogajanja, pa tudi njegovo ožje intelektualno obzorje ali infantilnost¹⁷. Harlamov (2010, str. 37) navaja, da je nezanesljivi pripovedovalec lahko glede na okoliščine natančneje opredeljen:

- nezanesljivi razlagalec ali nezanesljivi pripovedovalec z omejenim znanjem je tisti, čigar vedenje je pomanjkljivo zaradi pomanjkanja izkušenj ali duševnih motenj;
- pogled nezanesljivega poročevalca oziroma osebno vpletenega nezanesljivega pripovedovalca je močno subjektiven, ker ga na dogajanje veže določena čustvena prizadetost;
- nezanesljivi presojevalec ali nezanesljivi pripovedovalec z vprašljivo vrednostno shemo pa se ne sklada z vrednostno shemo bralca, zato v njem vzbuja dvom.

2.5.7 Avtorski in brezosebni pripovedovalec

Avtorji pripovednih literarnih del so včasih napačno dojeti kot pripovedovalci pripovedi, kar je izpostavil že Kos. Avtor je tudi pripovedovalec, kadar njegova pripoved temelji na

¹⁷ Otročjost, nezrelost ali telesna in duševna zaostalost.

avtobiografskih izkušnjah. V modernem pripovedništvu pa se pojavlja še brezosebni pripovedovalec, ki ga Kos (1994, str. 101) primerja s filmsko kamero, ker kot brezosebno orodje v pripoved vnaša zgolj vidne zaznave in objektivne podatke. Ti izhajajo iz zunanjega časa, ki ni nujno dogajalni čas pripovedi.

2.5.8 Umetni ali fiktivni pripovedovalec

Umetni ali fiktivni pripovedovalec je ena izmed literarnih oseb, ki v sami posredovani pripovedi ne nastopa, vendar pa ji je avtor kot plodu svoje domišljije dodelil vlogo pripovedovalca.

2.5.9 Virtualni pripovedovalec

Virtualni pripovedovalec je značilen za postmodernistično prozo¹⁸ in v pripovedi nastopa v virtualni literarni resničnosti. Značilnost virtualnega pripovedovalca je, da se navidezno postavlja v vlogo avktorialnega ali personalnega pripovedovalca, vendar tako, da bralec ob tem ve, da gre le za igro, pretvarjanje ali simulacijo. S pomočjo avktorialnega in personalnega pripovedovalca gradi svetove, ki so sicer mogoči, ne pa oprti na sistemsko veljavnost resnice (Kos, 1998, str. 11). Njegova pripoved tako ne vsebuje nobene trdne resnice ali subjektivne zavesti z veljavo nečesa empirično resničnega.

3 GLAVNI DEL

3.1 *To noč sem jo videl*

Roman *To noč sem jo videl* sestoji iz petih poglavij, v vsakem poglavju pa sta v obliki rašomonske strukture¹⁹ predstavljena stališče in vrednost ene od literarnih oseb; ta oseba v svojem poglavju predstavlja protagonista, ob obravnavi romana kot celote pa je njeno pričevanje perspektiva stranskega lika, vpletenega v zgodbo Veronike Zarnik. Bralec na dogajanje nikoli ne pogleda skozi oči protagonista, torej skozi Veronikine oči, o kateri zgodba pripoveduje. Čeprav sta Veronika in njeno skrivnostno izginotje osrednji temi in središče

¹⁸ Literarna smer, nastala po drugi svetovni vojni oz. po letu 1960, ki je tesno prepletena z drugimi vedami, predvsem filozofijo in zgodovino.

¹⁹ Izraz izhaja iz japonskega dramskega filma Rašomon (1950) režiserja Akira Kurosawa, ki govori o samuraju in njegovi ženi, ki ju v gozdu napade razbojnik, ob tem pa moža ubije in žensko zlorabi. V nadaljevanju je gledalcu zgodba posredovana z vidika štirih oseb; mrtvega samuraja, žene, razbojnika in drvarja, kar v njem vzbudi dvom o tem, kateri vidik zgodbe je resničen.

zgodbe, so dejanski notranji vzgibi in pogledi protagonistke prikriti. V romanu je nenehno navzoča, a kot antigonovski lik²⁰ postavljena v senco pripovedi.

V romanu *To noč sem jo videl se* z vidika načina pripovedovalčevega govora prepletajo glasni zunanji govor, ki se meša z glasnim in tihim samogovorom, prav tako pa tudi s povzetim in dobessedno citiranim dvogovorom. S tehničnega stališča pa so v romanu zastopani naracija oziroma pripoved, opis ter premi, odvisni in polpremi govor v obliki notranjega monologa ali dialoga.

3.1.1 Stevo

Veronikin ljubimec in oficir jugoslovanske kraljeve vojske Stevo, nosilec pripovedi prvega poglavja romana, ustreza tipologiji personalnega, prvoosebnega in zanesljivega pripovedovalca. Njegova pripoved posreduje prvi košček sestavljanke o Veronikinem življenju, od časa tik pred začetkom vojne in do vrnitve k možu ter nadaljnje selitve na podgorsko graščino. Stevova pripoved je obarvana s subjektivnostjo in močnimi čustvi do Veronike, otroštva, konj in vojske, ki ji je pripadal z dušo in telesom; ob izidu krvave vihre tudi jasno izrazi svoje razočaranje nad tem, da so četnike označili za izdajalce domovine, ker so nasprotovali komunistični oblasti. Kljub temu pa je Stevova prvoosebna pripoved verodostojna in s svojo vrednostjo v bralcu vzbuja občutek zanesljivosti. Zanj je značilno še najjasnejše ločevanje med pripovedno sedanostjo in preteklostjo.²¹

3.1.2 Veronikina mati

Veronikina mati Josipina, bolehna in dementna gospa, ujeta v preteklosti, je zaradi svojega fizičnega in duševnega stanja nezanesljiva pripovedovalka. Izgubljanje v spominih in samotolažilnih pogovorih s pokojnim možem zmede njeno že tako raztreseno pričevanje, ki ga zaznamuje nejasno prepletanje in spajanje pripovedne sedanosti s pripovedno preteklostjo. Mati Josipina kot prvoosebna pripovedovalka o hčeri govori s subjektivnega stališča, med vsemi personalnimi pripovedovalci v romanu pa o dogajanju ve najmanj.

²⁰ Antigonovski lik izhaja iz drame *Antigona* slovenskega dramatika Dominika Smoleta, parafrazi velike antične Sofoklejeve tragedije z istim naslovom. V njej tako kot tudi v romanu *To noč sem jo videl* glavna junakinja Antigona sploh ne nastopi.

²¹ Stevova pripovedna sedanost je bivanje v vojaškem ujetniškem taborišču v Palmanovi in z njim povezani dogodki (nočni obisk Veronike, gledanje lastnega odseva v ogledalu, dviganje zastave poražene vojske, petje vojaških pesmi), to pa prekinja s spomini iz pripovedne preteklosti; zgodbe o ljubezenskem razmerju z Veroniko ter spomini iz otroštva.

3.1.3 Zdravnik Horst

Prvoosebna pripoved nemškega vojaškega zdravnika Horsta je zaradi neideoloških pogledov na vojno in realnega soočenja z dejstvi ter posledicami pripoved z največjo mero pripovedovalčeve zanesljivosti in objektivnosti. Horst kot personalni pripovedovalec posreduje svoje misli o Veroniki in vojni ter ob branju pisma Franca Goriska tudi z utemeljenimi dejstvi izražene sklepe o morebitnih vzrokih za strašno usodo zakoncev Zarnik, pri čemer resnice, kljub temu da mu je nepoznana, a o njej sklepa, zaradi vojnih grozot, ki jih je doživel in izkusil na lastni koži, ne skuša idealizirati ali kakor koli opravičiti. Podatke o svoji pripovedni sedanjosti Horst posreduje na začetku poglavja, v nadaljevanju pa se, razen ko po navalu tesnobe pismo raztrga, bolj osredotoča na vojaško in zdravniško preteklost in obiske na podgorski graščini ter z njimi povezane bolj ali manj prijetne pripetljaje, izražene z motivi povožene žabe, družabnega večera, na katerem je bral članek o bitki na ruski fronti, in jutranjega sprehoda z Veroniko, na katerem ju je zalotil Jeranek.

3.1.4 Gospodinja Joži

Grajska gospodinja Joži, glavna med osebjem na podgorski graščini in »druga mati«, na katero se je lahko Veronika vedno zanesla, kot personalna in prvoosebna pripovedovalka zgodbo nadaljuje *in medias res*²², začeni s partizansko okupacijo Zarnikove graščine, v kateri predstavi svoj vidik doživljanja rekvizicije, vanjo vpletenih oseb in Veronikine usode vključno z njeno ljubzensko avanturo in povojno skrbjo za gospo Josipino. V Jožijini pripovedi se kažejo ljudska preprostost, živahnost, iskrenost, lojalnost ter neposrednost, s katero jasno izrazi svoje nestrinjanje z Jerankom, to pa ji pripisuje oznako zanesljive pripovedovalke, informirane o aktualnih zadevah svojega časa. O Jožijini pripovedni sedanjosti izvemo na koncu poglavja, ko pojasni, kako se je podgorska graščina spremenila v muzej, in pove, da se zdaj vojne spominja kot babica in žena Zarnikovega šoferja Lojzeta Hribovška.

3.1.5 Jeranek

Honorarni delavec Jeranek, čigar prvoosebna pripoved v romanu je najdaljša, zadnji del zgodbe o Veroniki predstavi po načelih personalnosti in subjektivnosti; njegova pripoved je zanesljiva, saj natančno in podrobno predstavi sebe, svoje začetke sodelovanja s partizani ter trenutke svoje navzočnosti v dogodkih, ki so sledili noči, ko sta bila Leo in Veronika po zasedbi graščine odpeljana v gozd. Vendar pa je njegova pripoved bolj subjektivna kot objektivna, saj skuša svojo krivdo, ki mu jo bralec lahko opravičeno pripiše, opravičiti z izgovori, kot so sklicevanje

²² Na sredini dogajanja.

na nujnost pri sodelovanju v partizanski akciji zaradi ogroženosti lastnega življenja, vojno, ki je partizane »preganjala kot zveri«, ter čas, v katerem ni vedel, ali je v določenem trenutku bliže življenju ali smrti. Jeranek svojo pripoved zaključi z mislijo, da nihče, niti njegov lastni sin, ne razume in nikoli ne bo razumel, kakšne čase je preživel, s tem pa tudi Horstu podobno interpretacijo, da te premlevanje in obremenjevanje s preteklimi dejanji lahko psihično in tudi fizično uniči.

3.2 Severni sij

Roman *Severni sij* je sestavljen iz osemdesetih poglavij, a jih je v resnici enainosemdeset, saj se zaporedna številka 47 pri označevanju teh najverjetneje pomotoma dvakrat ponovi. Za roman je značilno tako imenovano raznojezičje; v branje se nam ponuja v petih različnih jezikih oziroma petih različnih tipologijah pripovedovalca, ki vsak s svojim nazorom razširjajo vidik dogajanja in ga tako postavljajo v širši kontekst. Vendar pri tem ne gre za rašomonsko strukturo in prikazovanje dogajanja z različnih zornih kotov, ampak za raznolikost zavesti o literarnem svetu in prikaz pripovedi z različnimi pripovedovalci.

3.2.1 Tretjeosebni (vsevedni) pripovedovalec

Zgodba se začne s prihodom Josefa Erdmana na mariborsko železniško postajo na novoletno jutro januarja leta 1938, kar v prvem poglavju v obliki realistične romaneskne pripovedi opiše tretjeosebni pripovedovalec. Ta v nadaljevanju prevladuje predvsem proti koncu romana, ko se Erdmanova prvoosebna pripoved zaradi zblaznelosti konča. Tretjeosebnega pripovedovalca zaznamuje neposredno poseganje v zgodbo; tekoče posredovanje in slikanje razpoloženja dopolnjuje z ironiziranjem in komentiranjem dogodkov, to pa mu pripisuje tudi olimpsko pozicijo oziroma oznako vsevedni pripovedovalec (Peršak, 1985, str. 1103). Njegova vloga je posredno opozorilo na neizbežnost razpada sveta, ki sledi, in vnašanje določene mere zanesljivosti v zgodbo, ki se lahko zdi bralcu zaradi prevladujoče Erdmanove prvoosebne pripovedi in njegovega duševnega stanja vprašljiva. Pripovedovalec, čigar pripoved obsega skupno 17 poglavij, se vzpostavi kot samostojen lik in postane del literarnega sveta v romanu, zato pa tudi ujet v njegov nastajajoči kaos.

3.2.2 Prvoosebni pripovedovalec

Prvoosebni pripovedovalec je protagonist romana Josef Erdman, čigar prav tako realistična pripoved po obliki spominja na dnevnik. Peršak (1985, str. 1106) pravi, da Erdman pripoveduje v dveh tokovih; eden je opis dogodkov in njegovih neposrednih odzivov nanje, za kar uporablja pretekli čas, v drugem pa v sedanjem času razglablja in razmišlja o teh dogodkih ter samem

sebi. Pogosto uporablja razumsko analizo. Prvoosebni pripovedovalec (Erdman) kot nosilec pripovedi v dvainpetdesetih poglavjih v romanu prevladuje.

3.2.3 Brezosebni pripovedovalec

V romanu se na ključnih mestih pojavlja brezosebna pripoved, ki jo je Peršak interpretiral kot pripoved avtorja. Brezosebni pripovedovalec, ki prevzema pripoved v desetih poglavjih, posreduje zunajčasno pripoved zgodovine, s katero je naslonjen na stvarne podatke in dogodke iz literarne sedanosti, preteklosti in prihodnosti. Poglavja z brezosebnim pripovedovalcem so pisana kot kronika, imajo pa poseben pomen in funkcijo; ustvarjajo zadržke v dogajanju, hkrati pa poudarjajo razpoloženje in nepredvidljivost usode ter posredujejo informiranost o družbenih ideologijah in projektih takratnega časa (Peršak, 1985, str. 1105). V romanu predstavlja tudi nevtralnno povzemanje objektivno obstoječega gradiva.

3.2.4 Pripovedovanje drugih

Za govor drugih oseb je značilna nazorska opredeljenost osebe, ki govori, s parafrazami, citati in povzetki govorov teh oseb pa je to pripovedovanje vključeno v pripoved vsevednega pripovedovalca in Erdmana. Ima obliko ustnega antropološkega eseja (Peršak, 1985, str. 1106), predstavlja pa ideologije, ki so pripeljale do kataklizme. Pripovedovanje drugih obsega dve poglavji: 42., v katerem je povzeta Tondichterjeva razlaga o nemški rasni teoriji, ki je vključena v Erdmanovo pripoved, ter 47. (48.), v katerem je dobesedno naveden govor prosectorja Bukovskega o dokazih o manjvrednosti Židov vključen v pripoved vsevednega pripovedovalca. Peršak (1985, str. 1106) hkrati pravi, da h govoru drugih oseb ne sodijo izjave ali dialogi stranskih oseb, kot je npr. dvogovor med Gretico in Katico, čeprav bi bilo mogoče tudi te jezike analizirati kot samostojne.

3.2.5 Biblični pripovedovalec

Biblični pripovedovalec se pojavi v 57. poglavju (oz. 58. – zaradi dvakrat ponovljenega 47. poglavja). Njegov govor je naveden v kurzivni pisavi, obsega pa citate, ki vsebinsko opisujejo sodni dan in neznano svetlobo kot spremljevalko ob prihodu Kristusa maščevalca; torej napoved kataklizme. Biblični pripovedovalec Erdmana in celotno dogajanje postavi v širši kontekst in mu pripiše ontološki smisel.

3.3 Primerjalni del

3.3.1 Primerjava pripovedne strukture med romanoma in tipov pripovedovalca

Roman *To noč sem jo videl* je napisan v rašomonski pripovedni strukturi. Vsako izmed petih poglavij v romanu z izstopajočo retrospekcijo pripoveduje druga oseba, ki je v življenju Veronike Zarnik odigrala pomembno vlogo, zato se v tem romanu pojavi polifonija pripovednih perspektiv. Pripovedovalci vseh petih poglavij so po tipologiji enaki, personalni in prvoosebni. Ti dve oznaki zaznamujeta njihovo neposredno vpetost v dogajanje in omejeno pripovedno gledišče, ki preprečuje pregled nad celotnim dogajanjem, to pa je vzrok, da je v vsakem poglavju podan zgolj odsek Veronikine zgodbe, ki se šele na koncu poveže v celoto. K oznakama personalni in prvoosebni lahko vsakemu pripovedovalcu posebej dodamo še natančnejše oznake glede na zanesljivost njihove pripovedi; Stevo, Joži, Horst in Jeranek so zanesljivi, Josipina pa je zaradi načetega duševnega stanja in dvoma vzbujajoče pripovedi nezanesljiva pripovedovalka.

Roman *Severni sij* je prav tako kot *To noč sem jo videl* napisan v raznojezičju, vendar ne v rašomonski strukturi. V romanu prevladuje prvoosebni pripovedovalec Josef Erdman, ki je hkrati tudi personalni, ker je dogajanje v poglavjih, ki jih pripoveduje on, omejeno le na njegovo doživljanje sveta; ker pa je Erdmanovo duševno stanje precej neuravnoteženo, bi mu lahko pripisali tudi vsaj delno nezanesljivost pri posredovanju zgodbe. S personalnim pripovedovalcem, prisotnim v obeh obravnavanih romanih, lahko med njima potegnemo prvo vzporednico. V nasprotju z romanom *To noč sem jo videl* pa v romanu *Severni sij* prvoosebno pripoved (protagonista Erdmana) prekinjajo še štiri druge tipologije pripovedovalca; vsevedni, ki se s svojo preglednostjo nad dogajanjem in poseganjem v Erdmanovo duševnost vzpostavi kot samostojen lik romana, brezosebni, ki je izvzet iz literarnega časa in posreduje objektivne podatke, ki niso neposredno vezani na Erdmana, biblični s svojimi apokaliptičnimi napovedmi, in tako imenovano pripovedovanje drugih, ki je vključeno v Erdmanovo in pripovedovalčevo pripoved. Vsi ti pripovedovalci se sicer držijo rdeče niti pripovedi, ki je povezana s prelomnimi zgodovinskimi časi v mestu Maribor, vendar pa ne pripovedujejo vsi o istem dogodku oziroma osebi kot pripovedovalci v romanu *To noč sem jo videl*. Njihov namen ni opisati iste zgodbe oziroma istega dogodka z različnih vidikov, ampak želijo osmisliti bivanjska vprašanja in razširiti bralčev vidik na ozadja in dodatne razsežnosti, ki jih imajo zgodovinski dogodki ob približevanju nastajajoče kataklizme. Roman *Severni sij* ima zato glede na pluralnost pripovednih perspektiv večjo emotivno širino kot *To noč sem jo videl*.

Obravnavana romana se razlikujeta tudi v toku zgodbe; v romanu *To noč sem jo videl* so pripovedi pripovedovalcev sicer razporejene kronološko (del Veronikine življenjske poti od razmerja s Stevom – Stevova pripoved v prvem poglavju – do njene smrti – Jerankova pripoved v zadnjem poglavju), vendar pa roman vzbuja občutek, da ne »teče gladko«. Zgodba iz poglavja v poglavje preskakuje med osebami, ki osrednji temi Veronikinega izginotja dodajajo še izseke iz svojega življenja v literarni sedanjosti in Veronikinega otroštva (predvsem Josipina), poleg tega pa se pripoved naslednjega pripovedovalca pogosto ne začne tam, kjer je svojo pripoved njegov predhodnik zaključil. Vsako poglavje v *To noč sem jo videl* zato deluje kot »kratki roman v romanu«, kot samostojna enota. V romanu *Severni sij* pa tovrstni pluralizem pripovedovalcev vzbuja neprekinjen tok zgodbe. Erdman sam pripoveduje o svojem bivanju v Mariboru in njegova zgodba ni členjena na vidike več pripovedovalcev. Ostali pripovedovalci Erdmanovo pripoved le dopolnjujejo, in sicer tako, da se navezujejo na njen kontekst in ostajajo nevtralni.

3.3.2 Vloga polifonije pripovednih struktur v obravnavanih romanih

Rašomonska struktura romana *To noč sem jo videl* »junakom pusti pripovedovati, bralcem pa dovoli, da se jih pripoved dotakne« (Leiler, 9; povzeto po Rozman, 2012, str. 24). Z vsebinskega vidika je avtor z njo dosegel, da »stvar spregovori sama« (Virk, 11; povzeto po Rozman, 2012, str. 24) in v roman vnesel predvsem ideološko nevtralnost, saj nazorsko drugačni pripovedovalci uravnotežijo tehtnico aktualnih miselnosti literarnega časa in preprečujejo, da bi se ta prevesila na eno stran in roman ideološko konkretizirala. Raznojezičje v romanu *Severni sij* pa ima poleg omenjene funkcije razširjanja vidika in emotivnosti tudi namen ustvarjanja različnih literarnih svetovnih nazorov. »Med vsemi jeziki v romanu poteka neke vrste dialog, čeprav ne gre za rašomonsko tehniko [...] (Peršak, 1985, str. 1107). Z različnostjo jezikov se manifestirata družbena in individualna raznoličnost zavesti o svetu, ki se med seboj spopadajo in soočajo.

3.3.3 Primerjava pripovedovalčeve vpetosti v dogajanje

Personalni prvoosebni pripovedovalci Stevo, Josipina, Horst, Joži in Jeranek iz romana *To noč sem jo videl* in Erdman iz romana *Severni sij* so v osrednje dogajanje neposredno vključeni. V obeh romanih te osebe ob pripovedovanju osrednjo zgodbo doživljajo oziroma podoživljajo z retrospekcijo²³; poglavja imajo obliko prvoosebne pripovedi. Zapis v prvi osebi oziroma prvoosebni pripovedovalec omogoči, da tudi bralec postane del literarnega sveta in ne zgolj

²³ Pogled nazaj, v preteklost.

zunanji opazovalec iz nekega drugega časa in prostora, ki na dogajanje v romanu gleda podobno kot gledalec iz lože na dramsko igro, ki poteka na odru. Takšno vlogo bralcu dajejo vsevedni, brezosebni, biblični in pripovedovanje drugih v nekaterih poglavjih romana *Severni sij*, saj so od dogajanja distancirani. V *To noč sem jo videl* so vsi pripovedovalci neposredno vpeti v literarno dogajanje, v *Severni sij* pa je del osrednjega dogajanja zgolj Erdman, ki pripoveduje v prvi osebi, vloga ostalih pa je bolj dopolnjevalna.

Romana pa se razlikujeta tudi v prisotnosti in vlogi protagonista. Avtor Veroniki Zarnik v romanu *To noč sem jo videl* kot protagonistki po zgledu Andreja Smoleta in njegove drame *Antigona* ni dal besede, temveč o njej govorijo personalni pripovedovalci, ki pa v svojem poglavju nastopajo kot protagonisti. Ker Veronika v romanu nastopa le posredno, je antigonovski lik.

»Lahko bi enostavno rekel, da tudi v Smoletovi Antigoni Antigona sploh ne nastopi, drugi govorijo o njej. [...] Vseh pet pripovedovalcev govori o sebi, o vojni, a Veronikina življenje in njena smrt postaneta tudi del njihovega življenja do konca dni.« (Jančar, 2010)

V nasprotju z Veroniko pa je protagonist Erdman v romanu *Severni sij* hkrati tudi eden izmed pripovedovalcev in v romanu neposredno nastopa.

Ker je obema izhodiščnima romanoma skupna tipologija personalnega (prvoosebnega) pripovedovalca, smo te literarne osebe, nosilke prvoosebni pripovedi romanov, tudi posebej primerjali in ugotovili, da se glede na literarni čas pripovedovanja in doživljanja Stevo, Veronikina mati, Horst, gospodinja Joži in Jeranek iz romana *To noč sem jo videl* razlikujejo od Erdmana iz romana *Severni sij*. Pripovedujoči jaz prvoosebni pripovedovalcev iz romana *To noč sem jo videl* namreč ni enak doživljajočemu, saj ti svojo pripoved posredujejo z retrospekcijo; spominjajo se dogodkov, povezanih z Veroniko, in obujajo ter podoživljajo svoja dejanja, odločitve ter svojo vlogo v njeni usodi. Njihov jaz iz pripovedne sedanjosti je po stališču do izkušenega drugačen, kar je najbolj izrazito predvsem pri Jeranku, ki se zaveda svoje zmote. Erdman iz romana *Severni sij* pa v nasprotju z njimi svojo pripoved posreduje ob doživljanju dogodkov med svojim bivanjem v Mariboru in ob njihovem opisu tudi neposredno poda svoje stališče o njih.

3.4 Razpravljalni del

3.4.1 Pripovedovalec v delih Draga Jančarja²⁴

Slovenski literarni zgodovinar in literarni teoretik Miran Štuhec je v razpravi *Pripovedovalec, fokalizacija in avtorjev glas v krajših pripovedih Draga Jančarja* analiziral figuro pripovedovalca v Jančarjevih kratkih pripovedih (predvsem novelah). Kljub temu da se je osredotočil na pripovedovalca v Jančarjevi kratki prozi, pa bi lahko nekatere ugotovitve te razprave povezali tudi s pripovedovalci izhodiščnih romanov naše raziskovalne naloge *To noč sem jo videl* in *Severni sij*. Štuhec (2005, str. 120) namreč navaja, da je ena od značilnosti sodobnih piscev, predvsem tistih, ki tako kot Jančar ustvarjajo v duhu postmodernizma in ki bi se lahko kazala tudi v izhodiščnih romanih, spreminjanje tradicionalnega tipa pripovedovalca, tako da ta dobiva različna obeležja in pod vprašaj postavlja svoj ontološki položaj ter status povedanega, hkrati pa spodbuja bralca, da se sam vključi v besedilo. To trditev utemeljujemo z Erdmanom iz romana *Severni sij*, ki z zmedenostjo in diagnosticirano duševno boleznijo izraža dvom o smiselnosti svojega ontološkega obstoja, in z nezanesljivim statusom gospe Josipine iz romana *To noč sem jo videl*, ki skupaj z ostalimi pripovedovalci, povezanimi z mrežo rašomonske strukture, bralca »prisili« v kritično branje.

»V tem smislu računa pripovedovalec Jančarjevih del na kompetentnega bralca, ki je sposoben in voljan povezovati različne ravni /.../.« (Štuhec, 2005, str. 120).

Namen Jančarjevega pripovedovalca naj bi bil tudi izenačiti raven realnega in fiktivnega ter tako vzpostaviti nevtralnost oz. objektivnost do povedanega, s tem pa roman kot celoto preusmeriti na raven simbolnega jezika besedne umetnosti (Štuhec, 2005, str. 121). Tudi to se odraža v romanih *To noč sem jo videl* in *Severni sij*, kjer skuša podobno ustvariti množica različnih pripovedovalcev, sicer s polifonijo pripovednih struktur, poleg tega pa tudi vsak posebej (predvsem avktorialni, biblični in brezosebni pripovedovalec iz romana *Severni sij*).

Jančar je z izbranimi tipologijami pripovedovalcev, ki jih je v izhodiščnih romanih povezal v polifonijo pripovednih perspektiv oz. v pripovedno strukturo, za osebna zgodbama protagonistov skrnil tudi širšo, skupno idejo o neizbežnosti usode, ki jo narekuje zgodovina. Odnos pripovedovalcev do časa, kot navaja Štuhec (2005, str. 121), namreč kot prvo zajema

²⁴ Razprava o značilnostih Jančarjevega pripovedovalca, ki smo jih prepoznali tudi v izhodiščnih romanih, je povzeta po naslednjem viru:

– Štuhec, M. (2005). *Pripovedovalec, fokalizacija in avtorjev glas v krajših pripovedih Draga Jančarja*. [online]. Pridobljeno 8. 4. 2024 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-QOWE59K1>

prepletanje pripovedne preteklosti s pripovedno sedanjostjo, kot drugo pa tudi argumentiranje protagonistove usode in ironiziranje; prvo personalni pripovedovalci romana *To noč sem jo videl* dosežejo z retrospekcijo in čas svoje pripovedi »povežejo« s časom, ko je Veronika izginila, drugo pa odraža predvsem avktorialni pripovedovalec romana *Severni sij*, ki po Erdmanovi zblaznelosti prevzame vodilno vlogo nosilca pripovedi in vlogo vsevednosti ter nadpozicije v odnosu do Erdmanovega položaja.

»Jančarjev pripovedovalec izkušnjo upovedenih oseb transformira na zgodovinske dogodke in obratno ter tako sledi univerzalnemu sporočilu o ujetosti – o arhetipu nesvobode. Njegova oseba svoje življenje sicer doživlja res samo kot svojo osebno tragedijo, a je bralčeva recepcija vendarle bolj usmerjena k obstoju iracionalne kozmične usode, ki visi nad ljudmi – k diskurzu ponavljajoče se usode, ta z neprestanim vračanjem razkriva pravo bistvo zgodovine.« (Štuhec, 2005, str. 121).

3.4.1 Razprava o odnosu pripovedovalcev do povedanega

Kakšen je pravzaprav pripovedovalčev odnos do tega, kar posreduje s svojo pripovedjo, je, menimo, v veliki meri odvisno od njegove tipologije, vključenosti v dogajanje samo in vloge, ki mu jo je pripisal avtor. Erdmanu in vsem pripovedovalcem romana *To noč sem jo videl* je Jančar naložil zvrhano merico personalnosti – neposredne navzočnosti v dogajanju, o katerem govorijo. Postavljeni so v epicenter literarnega sveta in obremenjeni z njegovimi vplivi časa, družbe in svojega položaja v njem. So tako nosilci pripovedi kot tudi vršilci dejanj, ki se neposredno navezujejo nanje. Do teh dejanj gojijo bolj ali manj močno čustveno komponento, zato je njihovo posredovanje izraženo z večjim čustvenim zanosom in izrazitejšo subjektivnostjo kot na primer posredovanje vsevednega, brezosebnega, bibličnega in jezika drugih oseb v romanu *Severni sij*.

Personalni pripovedovalci se do dogodkov in ideoloških komponent tudi lažje opredelijo kot ostale, bolj nevtralne in objektivnejše tipologije iz romana *Severni sij*, s tem pa bolj neposredno izrazijo tudi ideološko naravnost literarnega dela. Da bi se Jančar temu izognil, je v roman *To noč sem jo videl* z rašomonsko strukturo vnesel zelo različne osebe tako po družbenem položaju kot tudi po pogledu na vojno in naklonjenosti Veroniki, s tem pa je roman ostal ideološko neopredeljen; ne postavi se na stran Nemcev ali partizanov, Jeranka ali Veronike, stvar pa tako dejansko »spregovori sama«.

Stevo:

»Zakaj ne vprašajo tistega kaplarja v maršalski uniformi, tistega Josipa Broza, če se sploh tako piše, tistega komunarja, ki je vso stvar začel in udaril našim v Srbiji [...]« (Jančar, 2010, str. 40).

Horst:

»[...] in od samega nesmisla mi je šlo skoraj na bruhanje. Ne od sočutja, sočutje je ostalo tam nekje v ukrajinskih močvirjih leta enainštirideset, od vesoljnega nesmisla, po katerem bodo zdaj ti stari ljudje [...] izgubili življenje.« (Jančar, 2010, str. 136).

Jeranek:

»Pridružil se bom, sem rekel. Nekaj časa me je gledal. Ti boš šel v hosto? Ja, sem rekel, čim prej.« (Jančar, 2010, str. 204).

Z vključenostjo vsevednega, brezosebnega, bibličnega in pripovedovanja drugih pa je avtor v roman *Severni sij* vnesel komponente, ki bralčevega pogleda ne ožijo zgolj na Erdmanovo interpretacijo literarnega sveta, ampak mu vlijejo še širši kontekst in omogočajo večjo kritičnost pri presojanju zgodbe.

Vendar menimo, da tudi odnos vsevednega, brezosebnega, bibličnega in pripovedovanja drugih ne more biti povsem nevtralen, saj je pripovedovalec kot posrednik med avtorjem in bralcem vsaj delno tudi nosilec avtorjevega osebnega stališča. Tone Peršak o vsevednem pripovedovalcu iz romana *Severni sij* pravi, da se ta »iz objektivnega in nevtralnega opazovalca dogodkov spreminja v udeleženca, ki posega v zgodbo in se do nje opredeljuje in tako sili tudi bralca, naj se opredeli.« (Peršak, 1985, str. 1104). Vsevedni pripovedovalec je namreč sprva res le posredno sooznačeval dogajanje, po Erdmanovem propadu pa je prevzel vodilno vlogo pripovedi, jo razpletel in Erdmanov položaj celo ironiziral. Njegov odnos do literarnega dogajanja se je spremenil v učenjaško persono, s tem pa se je izraziteje vključil v svet romana in njegov razpadajoči kaos, ki je uničil Erdmana. Tako oblikovani lik vsevednega pripovedovalca zaključuje svet romana in hkrati umika avtorja iz njega, da ta vsaj na videz ne posega vanj. »To daje prikazu sveta občutek objektivnosti, kot da ne posega vanj nikakršna današnja volja ali ideologija, kot da torej prikaz ni tudi interpretacija, temveč le analiza.« (Peršak, 1985, str. 1105).

Tudi nevtralnost in objektivni odnos brezosebnega pripovedovalca do dogajanja postaneta ob pazljivejšem branju le navidezna. Brezosebni jezik, čeprav je zunaj časa romana in posreduje nekakšne historične podatke o mestu Maribor, vsebuje tudi stališče, ki ga izreka avtor, to

stališče pa je izraženo s kronikalnimi, dokumentarnimi ali časopisnimi podatki, ki jih navaja. Med temi podatki o objektivno obstoječem gradivu je avtor namreč poudaril še razpoložensko negotovost in nepredvidljivost zgodovine (usode).

»Stvar je videti preprosta, toda skrivnost je v tem, da nihče med padlimi ali ujetimi ne ve vnaprej, da se mu bo, kar se mu ima zgoditi, zgodilo prav tukaj in nikjer drugje. Čaka tudi norišnica, za tiste, ki izstopijo kar tako, da sami ne vejo, zakaj.« (Jančar, 1984, str. 21).

Tako imenovani jezik drugih oseb, ki ga sestavljata povzeta govora Tondichterja in Bukovskega, ti dve osebi nazorsko opredeli, s tem pa v roman vnese njegovemu idejnemu protivojnemu sporočilu nasprotni svet (ki celoten vidik razširi). Ker ta govor parafrazirata Erdman in vsevedni pripovedovalec (nosilca pripovedi v romanu) ter ga tako sproti komentirata in ironizirata, imajo ti drobci tujega jezika znotraj njunega jezika naravo simptomov, po katerih onadva le sklepata o stanju sveta; torej njun odnos do literarnega sveta ni izražen s parafraziranim jezikom drugih oseb.

»Prosektor doktor Bukovski Josefu Erdmanu v prosekturi nekega januarskega dopoldneva leta devetnajsto osemtrideset [...]« (Jančar, 1984, str. 121).

4 SKLEPI

Z raziskovalno nalogo smo želeli pojasniti, analizirati in primerjati pripovedni strukturi ter posamezne tipologije pripovedovalcev v romanih Draga Jančarja *To noč sem jo videl* in *Severni sij*. Glede na ugotovljeno smo ovrednotili zastavljene hipoteze.

HIPOTEZA 1: Pluralnost pripovednih struktur znotraj enega literarnega dela oblikuje več samostojnih, a soodvisnih nazorskih svetov, ki ustvarijo celoto.

Prvo hipotezo lahko potrdimo delno, saj v romanu *Severni sij* vseh pet pripovedovalec zaradi medsebojnih razlik v tipologiji oblikuje in utemelji svoj svet, ki je svetu drugega pripovedovalca vzporeden, vendar ne enak, v romanu *To noč sem jo videl* pa vse pripovedovalce družijo vezanost na isti dogodek (isti svet) ter podobna zaključna (protivojna) misel.

HIPOTEZA 2: Pripovedovalci v romanu *Severni sij*, z izjemo Erdmana, do povedanega ustvarijo večjo distanco in objektivnost kot pripovedovalci v *To noč sem jo videl*.

Drugo hipotezo lahko potrdimo. Erdman je, tako kot pripovedovalci romana *To noč sem jo videl*, namreč v dogajanje neposredno vpet (njihovo gledišče je notranje, do dogajanja imajo subjektiven odnos). Ostali pripovedovalci pa z zunanjega gledišča posredujejo objektivnejše

podatke glede na Erdmanovo situacijo in izhodišče; avtorski pripovedovalec s svojo vsevednostjo pripoveduje o Erdmanu, brezosebni pripovedovalec je v celoti naslonjen le na stvarne podatke, podobne tistim iz časopisov ali dokumentov, biblični pripovedovalec izpostavlja biblične citate, pripovedovanje drugih pa pojasnjuje ideološko opredeljenost oseb (Tondichterja in Bukovskega).

HIPOTEZA 3: V romanu *To noč sem jo videl* je emotivno in tematsko izhodišče vseh pripovedovalcev enako, roman *Severni sij* pa se emotivno in tematsko širi.

Tretjo hipotezo lahko potrdimo; rdeča nit vseh pripovedovalcev romana *To noč sem jo videl* je Veronika Zarnika (vsi so osredotočeni na usodo iste osebe oziroma na isti dogodek), izstopajoči motivi, kot so ljubezen, bodisi partnerska, prijateljska ali družinska, vojna, smrt, krivda... pa se pojavljajo v vseh poglavjih. V romanu *Severni sij* pa ravno motivna in tematska širina, ki jo ustvarjajo ne zgolj na Erdmana osredotočeni pripovedovalci, ustvari skupek nazorsko različnih si svetov. Osrednja tema ni le Erdman, ampak bi lahko pri vsakem pripovedovalcu posebej določili še njegovo lastno rdečo nit; pri brezosebnem na primer mesto Maribor v prelomnih časih zgodovine, pri pripovedovanju drugih pa rasno teorijo in teorijo o Židih. Zaradi tega so tudi motivi različni in med seboj nepovezani.

HIPOTEZA 4: Pripovedujoči jaz personalnega pripovedovalca se v romanu *To noč sem jo videl* v nasprotju z romanom *Severni sij* razlikuje od doživljajočega.

Tudi četrto hipotezo lahko le deloma potrdimo. Pripovedovalci v romanu *To noč sem jo videl* zgodbo resda posredujejo z retrospektivo, saj je od njihovega zadnjega snidenja z Veroniko minilo kar nekaj let, vendar pa se razen po starosti od sebe v literarni preteklosti ter od sebe v literarni sedanjosti po stališču, odnosu do Veronike in ideološki opredeljenosti kljub časovni distanci ne razlikujejo preveč; izjema sta Veronikina mati Josipina, ki se ji je poslabšalo zdravje in jo je začela načenjati demenca, ter honorarni delavec Jeranek, ki je spoznal zmoto svoje priključitve k partizanom in spremenil mnenje o Veroniki. V tem je tudi razlika z romanom *Severni sij*, saj Erdman deluje in pripoveduje v svoji literarni sedanjosti.

HIPOTEZA 5: Na perspektivo pripovedovalcev vplivajo njihove močna vpletenost v dogajanje in povezava z osrednjimi liki, njihov odnos pa se izraža tudi v prevladujočem načinu ubeseditve (slogovnem postopku).

Peto hipotezo lahko potrdimo. Močna neposredna vpletenost v dogajanje in povezava z osrednjimi liki pomeni tudi večjo subjektivnost v odnosu do njih, to pa vodi do prevladujočega

načina ubeseditve. Pri personalnih pripovedovalcih obeh izhodiščnih romanov poleg pripovedovanja prevladuje subjektivno opisovanje, npr. Stevovo, Horstovo, gospodinjino in Jerankovo opisovanje Veronikine zunanosti in njenega značaja ali pa Erdmanovo opisovanje božjega človeka Fedjatina ter njegov pogled na beznice na Lentu ter doživlja v času zamaknjenosti. Ostale, objektivnejše tipologije romana *Severni sij*, pa se poslužujejo tudi razlaganja (Tondichterjeva razlaga rasne teorije) in objektivnega utemeljevanja (brezosebni pripovedovalec, ki kot sredstvo za dokazovanje svojih trditev uporablja objektivne, pogosto številčne podatke o mestu Maribor in njegovih prišlekih).

HIPOTEZA 6: Zaradi različnosti pripovednih perspektiv oba romana zaznamuje odprt konec.

Šesto hipotezo lahko potrdimo. Rašomonska struktura romana *To noč sem jo videl* ne zaključí, zato bralec ne izve, kaj se je zgodilo z Veroniko, potem ko je Jeranek zapustil lovsko kočó. Niti pripovedovalci sami zagotovo ne vedo, kako se je razpletla njena usoda, saj nimajo olimpske pozicije, bralčovo vedenje in videnje pa sta zaradi tega omejena. V roman *Severni sij* pa vsevedni pripovedovalec, ki je nosilec pripovedi zadnjega poglavja, zgodbo zaključí z mislijo, ki lahko ponuja dvoje; Erdmanovo nadaljnje pehanje za modro žogo ali izbruh kataklizme. V obeh romanih bralec ne dobi trdno zagotovljenega zaključka.

5 DRUŽBENA ODGOVORNOST

Korekten odnos do načel družbene odgovornosti mora biti prioriteta in temeljno izhodišče vsakega raziskovalca. Prav zaradi tega smo se izdelave raziskovalne naloge kot dijaki, ljubiteljski bralci in pripadniki sodobne družbe lotili ne le z zanimanjem za raziskovano tematiko, ampak tudi z odgovornostjo, natančnostjo in zavedanjem, da naše delovanje ne sme izrabljati ali kakor koli škoditi naravi in drugim pripadnikom skupnosti, v kateri prebivamo.

Naloga sledi temeljnim načelom družbene odgovornosti; upošteva načelo transparentnosti in etičnosti, saj je napisana pregledno in z jasno izraženimi ter razkritimi sklepi oziroma nameni, ki ne segajo izven okvirov etičnih vrednot in etičnega obnašanja. V skladu z vladavino prava in spoštovanjem človekovih pravic smo dela in vire vseh avtorjev ustrezno navajali ter citirali.

Naloga obsega analizo pripovednih struktur Jančarjevih romanov *To noč sem jo videl* in *Severni sij*, zato menimo, da lahko pripomore k celovitejšemu razumevanju obravnavanih romanov, pa tudi vloge pripovedovalca v pripovedništvu nasploh. Obravnavani pripovedi z vidika konkretnih literarnih oseb poleg tega izražata še pomen kritičnega odnosa do presojanja stvarnosti, menimo pa, da v povezavi z vsebinskim razumevanjem romanov obenem

izpostavljata tudi nekatera pereča in kritična vprašanja človeštva; vprašanja o smislu obstoja, krivičnem ali pravičnem pripisovanju krivde, neopravičenem ali opravičenem obsojanju, izdajalstvu, tujstvu, zgodovini in vojni.

6 VIRI IN LITERATURA

VIRA

- Jančar, D. (2022). *To noč sem jo videl*. 2. natis. Ljubljana: Beletrina, zavod za založniško dejavnost.
- Jančar, D. (1993). *Severni sij*. Celovec-Salzburg: Založba Weiser.

LITERATURA

- Kmecl, M. (1995). *Mala literarna teorija*. Popravljen in dopolnjen izd. Ljubljana: Mihelač in Nešović.
- Kos, J. (1994). *Očrt literarne teorije*. Popravljen in dopolnjen izd. Ljubljana: DZS.

SPLETNI VIRI

- Androjna, I. (1992). *Pripovedni položaj v kratkih pripovedih Andreja Blatnika*. [online]. Pridobljeno 30. 10. 2023 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-KUHYIGNV>
- Drago Jančar. (april 2013). Na sazu.si. [online]. Pridobljeno 20. 1. 2024 s <https://www.sazu.si/clani/drago-jancar>
- Grmovšek, S. (2014). *Pripovedovalčevo vrednotenje v sodobnem slovenskem romanu* (Diplomska naloga). Pridobljeno 29. 10. 2023 s https://slov.si/dipl/grmovsek_sonja.pdf
- Harlamov, A. (2010). *Nezanesljivi pripovedovalec v sodobnem slovenskem romanu*. [online]. Pridobljeno 30. 10. 2023 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-PVIFGPJZ>
- Juvan, M. (1988). *Postmodernizem in »mlada slovenska proza«*. [online]. Pridobljeno 12. 2. 2024 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Y1RV2PTL>
- Korbun, A. (2011). *Poetika romanov Draga Jančarja: To noč sem jo videl, Drevo brez imena in Graditelj*. (Diplomska naloga). Pridobljeno 30. 10. 2023 s <https://dk.um.si/IzpisGradiva.php?id=19045>
- Kos, J. (1998). *Novi pogledi na tipologijo pripovedovalca*. [online]. Pridobljeno 29. 10. 2023 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-JFLSQLH>
- Leiler, Ž. (8. 9. 2010). Pogovor z Dragom Jančarjem: Si naš ali njihov, rdeč ali črn, levi ali desni. Vmes ni nič. *Pogledi*. [online]. Pridobljeno 12. 2. 2024 s <https://pogledi.delo.si/ljudje/si-nas-ali-njihov-rdec-ali-crn-levi-ali-desni-vmes-ni-nic>
- Peršak, T. (1985). *Drago Jančar, Severni sij*. [online]. Pridobljeno 26. 12. 2023 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-WY5I9TKN>

- Rozman, U. (2012). *Pripovedna struktura romana To noč sem jo videl avtorja Draga Jančarja*. (Diplomska naloga). Pridobljeno 29. 10. 2023 s https://www.slov.si/dipl/rozman_urska.pdf
- Šebenik, Š. (11. 6. 2021). *Književnost po 2. svetovni vojni*. [zvočni posnetek]. Pridobljeno 12. 2. 2024 s <https://prvi.rtvsllo.si/podkast/prvi-na-maturi/173251147/174782693>
- Štuhec, M. (2005). *Pripovedovalec, fokalizacija in avtorjev glas v krajših pripovedih Draga Jančarja*. [online]. Pridobljeno 8. 4. 2024 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-QOWE59K1>
- Zupan Sosič, A. (2014). *Pripovedovalec in fokalizacija*. [online]. Pridobljeno 29. 10. 2023 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-43U0UJVK>
- Žiger, U. (b. d.). *Mladi za napredek Maribora: Izkušnje z uporabo ocenjevalnega kriterija »družbena odgovornost«*. [online]. Pridobljeno 1. 11. 2023 s https://vsgt.si/wp-content/uploads/2016/09/Dipl11_Navodila-za-navajanje-virov.pdf